

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Hof ten Bossche in Brakel (Opbrakel)

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Hof ten Bossche, Brakel (Opbrakel), Ronsesestraat 265 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/45059/107.1

Helena Duchêne in samenwerking met Koen Smets, Thomas Van Driessche en Pol Vanneste

24/04/2024

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	5
1.2.1.	Beknopte geschiedenis van de heerlijkheid Opbrakel en het Hof ten Bossche: periode 14de tot 16de eeuw	5
1.2.2.	Eigenaars en pachters van het Hof ten Bossche en de ontwikkeling van de pachthoeve: periode 16de tot 18de eeuw	6
1.2.3.	Einde van het ancien régime en Thadée van Saceghem: de nieuwe eigenaar van het Brakelbos en het Hof ten Bossche: periode eind 18de eeuw tot eerste helft 19de eeuw	12
1.2.4.	Versnippering van het Hof ten Bossche en het Brakelbos na 1855	13
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken	15
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	22
2.	Evaluerend gedeelte	23
2.1.	Algemene kenmerken van de hoevebouw in de regio Brakel	23
2.2.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	25
2.2.1.	Historische waarde:	25
2.2.2.	Architecturale waarde	26
2.2.3.	Ruimtelijk-structurerende waarde:	28
2.2.4.	Archeologische waarde:	28
2.3.	Motivering van het type bescherming	28
2.4.	Motivering van de afbakening van de bescherming	28
2.5.	Juridische toestand	30
2.5.1.	Onroerend Erfgoed:	30
	Opgenomen in de inventaris van het landschappelijke erfgoed:	30
2.5.2.	Omgeving:	30
2.5.3.	Natuur en Bos:	30
3.	Beheersvisie	31
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	31
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed	31
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed	32
4.	Bronnen	32
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	34
5.1.	Omgevingsplan	34
5.2.	Fotobijlage	34
5.3.	Documentatie	34

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

De bescherming van het Hof ten Bossche als monument maakt deel uit van het beschermingsvoorstel voor het Brakelbos en de vallei van de Sassegembeek als cultuurhistorisch landschap (dossier 4.001/45059/106.1), waar de Hof ten Bossche-site historisch onlosmakelijk mee verbonden is.

Het beschermingsvoorstel van het cultuurhistorisch landschap kadert in het project 'Inventarisatie Vlaamse Ardennen' waarbij het agentschap Onroerend Erfgoed tussen 2021-2024 waardevolle landschappelijke gehelen in deze regio screent en evalueerde op zijn erfgoedwaarden.¹

Bijkomend werd er bekeken of er nog landschappelijke gehelen ontbraken in de wetenschappelijke inventaris. Dit resulteerde in de opname van twee gebieden in de landschapsatlas (Moenebroek en de dorpskom van Vloerzegem en Pyrenneeën).

Op basis van het evaluerend onderzoek werden in totaal drie cultuurhistorische landschappen en vier monumenten voorgesteld, namelijk:

- Park bij Villa Louisa op Edelareberg (Oudenaarde): monument
- Kloostersite 'Abdij van Beaulieu' met Steenkouter, Kloosterkouter en Langemeersen in Petegem en Bevere (Wortegem-Petegem en Oudenaarde): cultuurhistorisch landschap
- Trimontbos en omgeving in Everbeek (Brakel): cultuurhistorisch landschap, met inbegrip van 'bakoven met bakhuis in vakwerkbouw' als monument
- Brakelbos met Hof ten Bossche en vallei van de Sassegembeek in Opbrakel (Brakel): cultuurhistorisch landschap en Hof ten Bossche in Opbrakel (Brakel): monument

Bij het onderzoek naar de erfgoedwaarden van het cultuurhistorisch landschap van het Brakelbos en de vallei van de Sassegembeek bleek het Hof ten Bossche zo hoog te scoren op erfgoedwaarden en -selectiecriteria dat in functie van behoud van dit bouwkundige erfgoed werd voorgesteld het Hof ten Bossche als afzonderlijk te beschermen monument voor te dragen.

De opmaak van het beschermingsvoorstel is opgenomen in de beschermingskalender 2022.

Er worden geen cultuurgoederen meegenomen in het beschermingsdossier.

1.1. Situering

Het Hof ten Bossche is een imposante historische pachthoeve gesitueerd in de zuidwesthoek van de Brakelse deelgemeente Opbrakel in de Vlaamse Ardennen vlakbij de Waalse gemeente Vloesberg (Flobecq). Ingeplant op een van de hoogste punten in de open kouters nabij het Brakelbos en daardoor van ver zichtbaar en zeer beeldbepalend.

Het hof ligt ten oosten van de steenweg naar Ronse (Ronsesestraat) gekend als de N48 waarop de gekasseide geknikte toegangsweg van de hoeve uitgaat. Dit gekasseide pad gaat voorbij de hoeve over in een veldweg met uitgesproken bolrond profiel en deels samengesteld uit veldsteen (Hof ten Bosscheweg)² die noordoostwaarts leidt naar een oude woonkern ter hoogte van Pullem en de Pieter Hoelmanstraat. Het wegtracé van dit gekasseide pad, al aanwezig op de 17de-eeuwse kaart van Hoelman, maakte deel uit van een netwerk aan onverharde wegen en voetwegen ten noorden van het Brakelbos.

¹ VANMAELE N. 2021: *Inventarisatie Vlaamse Ardennen* [online], <https://id.erfgoed.net/gebeurtenissen/1073617> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

² VERDURMEN I. 2023: *Hof ten Bosscheweg* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/308552> (geraadpleegd op 20 april 2024).

1.2. Historisch overzicht³

De geschiedenis van de historische hoeve Hof ten Bossche klimt minstens op tot de 14de eeuw, wanneer het pachtgoed de zetel werd van de afzonderlijke heerlijkheid Ten Bossche. Het gebouwenbestand omvat een architecturaal waardevol ensemble van constructies uit de 17de eeuw en de jaren 1790-1791, 1793 en 1805 in relatie tot waardevolle landschappelijke hoeve-elementen.

1.2.1. Beknopte geschiedenis van de heerlijkheid Opbrakel en het Hof ten Bossche: periode 14de tot 16de eeuw

Voor de 14de eeuw behoorde de omvangrijkere (hoofd)heerlijkheid Opbrakel toe aan de familie van Brakel. Bij de dood van Daniël, heer van Opbrakel, in 1320, kregen zijn beide zonen ieder een heerlijkheid. De oudste zoon erfde de heerlijkheid Opbrakel, de tweede zoon erfde de heerlijkheid Ten Bossche met de pachthoeve Hof ten Bossche of 'Cense du bois' of 'Court au bois' zoals het op historische kaarten ook aangeduid is.⁴ De heerlijkheid Ten Bossche was sindsdien een achterleen van de (hoofd)heerlijkheid Opbrakel, die op haar beurt afhing van het leenhof van de baronie Eihe. Het is aannemelijk dat het omgevende Brakelbos in 1320 eveneens onder de twee zonen verdeeld werd. Vermoedelijk kreeg de oudste zoon het grootste deel van het bos (ten zuiden van de huidige Sassegembeek), terwijl het bos ten noorden van de beek naar de tweede zoon ging en dus werd toegevoegd aan de heerlijkheid Ten Bossche. Later zou dit kleinere bosdeel 'Bernaertsbos' genoemd worden.⁵

De beide lenen kenden na de erfdeling in 1320 een gescheiden eigendomsgeschiedenis. De (hoofd)heerlijkheid Opbrakel ging door huwelijk in de 14de eeuw over naar het geslacht van Brugelettes. Daarna kwam het in handen van Jan van Hembieze en vervolgens de families van Herzele en de Landas (16de en 17de eeuw) tot het op het einde van de 17de eeuw in het bezit kwam van de familie Maroux (of Maroux).⁶

Het achterleen Ten Bossche met de pachthoeve Hof ten Bossche bleef vanaf 1320 tot en met het midden van de 17de eeuw in het bezit van een zijlinie van de familie van Brakel. Het is pas bij de dood van Anna van Brakel dat de heerlijkheid met pachthof overgaat naar een andere adellijke tak via haar zoon, Pieter Adornes, heer van Poelvoorde en Duffel. Op dat moment wordt het pachtgoed voor een eerste maal afgebeeld (zie verder).⁷

In tegenstelling tot de heren van Opbrakel die in het plaatselijke kasteel verbleven⁸, hebben de meeste heren van Ten Bossche niet op hun heerlijkheid gewoond, aangezien

³ Het historisch overzicht is een samenvatting van de onderzoeken van Thomas Van Driessche, Kathleen Lanclus en Mieke Verbeeck. Hun referenties naar bronnen en literatuur worden overgenomen.

VAN DRIESSE T., 2022: *Het Brakelbos en het Hof ten Bossche in Opbrakel: verslag van het archief- en literatuuronderzoek*, onuitgegeven onderzoek.

LANCLUS K., VERBEECK M. 2023: *Historische hoeve Hof ten Bossche* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74013> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

⁴ DE LANGE 1978, 2, met verwijzing naar BRAKELS 1952, 265 en VAN TWEMBEKE 1959, 97-98.

⁵ Dit inhoudelijk dossier concentreert zich op het Hof ten Bossche. De ontwikkeling van het Brakelbos wordt uitvoerig besproken in het inhoudelijk dossier van het cultuurhistorisch landschap Brakelbos met Hof ten Bossche en vallei van de Sassegembeek in Brakel (Opbrakel) (dossiernummer: 4.001/45059/106.1).

⁶ DE LANGE 1970, 12.

⁷ DE LANGE 1970, 13.

⁸ De heren van Opbrakel bewoonden een imposant omweld kasteel met middentoren en twee symmetrische zijvleugels, ongeveer 2,5 km ten noordoosten van de pachthoeve Hof ten Bossche richting het dorpscentrum van Opbrakel. Het kasteel van Opbrakel situeerde

het Hof ten Bossche een groot landbouwbedrijf was. In de 16de eeuw woonden de heren annex eigenaars van het Hof ten Bossche in Oudenaarde of Gent, in de 17de en 18de eeuw verbleven ze in Gent of Brussel. Het Hof ten Bossche beschikte wel over afzonderlijke vertrekken en stallingen voor het logement van de heer tijdens visitatierondes.

Ook al werd de pachthoeve tijdens het ancien régime niet door de heer bewoond. Het Hof ten Bossche was één van de grootste landbouwexploitaties van Opbrakel en de heerlijkheid beschikte over alle belangrijke heerlijke rechten zoals een vierschaar. Het bezat de drie justitiegraden, hetgeen betekende dat de heer van Ten Bossche het recht had alle criminele zaken te berechten, tot het uitspreken van de doodstraf toe. Verder mocht de leenhouder een baljuw en een 'vurster' of 'sergeant' (boswachter) aanstellen. Van de heerlijkheid ten Bossche hingen oorspronkelijk ook twee achterlenen af, met name het Robertsveld en een kouter van vijf bunder die deel uitmaakte van het Hof te Fransbeke.⁹

1.2.2. Eigenaars en pachters van het Hof ten Bossche en de ontwikkeling van de pachthoeve: periode 16de tot 18de eeuw

Het Hof ten Bossche: van 1571 tot en met het Kaartboek van Pieter Hoelman (1651-1654)

De eerste gegevens over de omvang van de landbouwwitbating Hof ten Bossche dateren uit het derde kwart van de 16de eeuw.

In 1571 behoorde het Hof toe aan jonkheer Joris van Brakel, die het verpachtte aan de weduwe van Adriaan de Vleeschauwer voor een termijn van 12 jaar. Het pachthof was op dat moment 51 bunders en een dagwand groot, ongeveer 52 ha, en bestond uit '*lant, mersch, brouck ende gheweet*'. Vrij vertaald als 'land, meersen, broek en weiden', waarvan de meersen en het broek al een duidelijke verwijzing zijn naar de bronrijke ondergrond van en nabij het pachthof.

Behalve het pachthof pachtte de weduwe ook de helft van de tiende van Opbrakel. Dit tiendrecht hoorde aanvankelijk toe aan de heerlijkheid Opbrakel en werd pas in 1537 door de eigenaar van het Hof ten Bossche aangekocht en bleef tot aan het einde van het ancien régime in het bezit van de heer van Ten Bossche.¹⁰ Een niet onbelangrijk gegeven aangezien dit tiendrecht een aanzienlijke bron van inkomsten was, het de tiende aan de hoevesite koppelde en daardoor een sterke indicatie is dat de grote schuur op de hoevesite quasi zeker (ook) als tiendenschuur gebruikt werd.

Na de dood van eigenaar, heer Joris van Brakel in 1607 viel het Hof ten Bossche toe aan zijn dochter Anna van Brakel, die gehuwd was met Opice Anselme Adornes (Adourins), heer van Poelvoorde en Duffel. Na haar dood kwam het Hof ten Bossche in het bezit van haar zoon, Pieter Adornes en dus een andere adellijke tak.¹¹

Van deze periode is een eerste figuratieve voorstelling van het Hof ten Bossche bekend. Pieter Hoelman, gezworen landmeter maakte voor de parochie Opbrakel een kaartboek in de periode 1651-1654 met vermelding per perceel van de namen van de eigenaars, of pachters, de toponiemen e.d. (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 1-2). Op dat moment waren er vier grote pachthoeven op het grondgebied van Opbrakel: het Hof ten Bossche,

zich nabij het kruispunt van de Sint-Liebertusdreef en de straat Herenhof. Het bestond zeker vanaf 1651, is onder meer afgebeeld op de Villaretkaart van 1745-1748 als 'Chateau de Heer Brakel' maar werd volledig gesloopt in 1863.

⁹ Dit Hof te Fransbeke situeerde zich aan de Leinstraat in Opbrakel. Een jonger 18de-eeuws hof bestaat nog. LANCLUS K., VERBEECK M. 2023: *Hof te Fransbeke* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74003> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

DE LANGE 1978, 3, met verwijzing naar RAG, Gemeente Opbrakel, oud archief, 58, f° 1 v° - f° 2 r° en VAN TWEMBEKE 1959, 91-92.

¹⁰ DE LANGE 1978, 4, met verwijzing naar Stadsarchief Gent, Penningcohiere van Opbrakel van 1571, f° 18 r° en de Brouwer 1954, 249, 261-271.

¹¹ DE LANGE 1975 (2), 211; De Lange 1970, 13.

het Hof te Wolfskerke¹², het Hof te Fransbeke¹³ en het Hof ter Bruggen¹⁴. Analyse van dit kaartboek wees verder uit dat van de 135 woningen die Opbrakel telde er maar twee, met uitzondering van de kerk en het kasteel van de heren van Opbrakel, in steen waren opgetrokken.¹⁵ Wat tevens het belang en prestige van het Hof ten Bossche in de 17de eeuw aantoonde.

Het pachthof van het Hof ten Bossche wordt op de kaart van Hoelman gedetailleerd weergegeven. Het bestond uit vier gebouwen rondom een rechthoekig erf, een configuratie die tot op heden aanwezig is.

Centraal op het erf stond een stenen torentje, dat mogelijk een duiventil was. Dit is niet onmogelijk omdat de aanwezigheid van een duifhuis een teken van rijkdom en privilege was. Het houden van duiven was tijdens het ancien régime gereguleerd en voorbehouden voor de adel of geestelijkheid. Pachters waren vaak verplicht een bepaald aantal duiven te houden voor en te leveren aan de heer, eigenaar of erfpachtgever van het goed. Dit torentje bevond zich ongeveer ter hoogte van de latere mestvaalt. Op latere kaarten is de constructie niet meer opgetekend. Vandaag zijn er evenmin sporen van een bouwwerk zichtbaar.¹⁶

De noordelijke en de westelijke gebouwen van één tot anderhalve bouwlaag waren opgetrokken uit baksteen, zoals blijkt uit de rode kleur op de 17de-eeuwse kaart. Het belangrijkste en hoogste stenen gebouw, wellicht onder pannen- of ticheldak (cf. de rode kleur) en met hoog rookkanaal, in de noordoostelijke hoek was zeer waarschijnlijk de tijdelijke woning voor de heer. In licht gewijzigde vorm bestaat dit 17de-eeuwse huis nog steeds en herbergt het nog een brede haard met zeer fraaie gotische schouwbanken.¹⁷ Een sterk verweerde zandstenen gevelsteen in de oostelijke zijpuntgevel met vroeger mogelijk het wapenschild van de heer van Ten Bossche zou uit dezelfde periode kunnen dateren (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 25-26).¹⁸

Het westelijk aanpalende lagere volume met deur en venster en hoge met baksteen omlijste korfbogige poortdoorrit op Hoelmans kaart, was mogelijk het huis van de pachter

¹² Dit Hof te Wolfskerke situeert zich in de gelijknamige straat in Opbrakel. De actuele gebouwen werden in 1663-1664 opgetrokken door de Abdij van Ename, gewijzigd in de 18de eeuw en vergroot in 1892. LANCLUS K., VERBEECK M. 2023: *Hof te Wolfskerke* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74033> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

¹³ Dit Hof te Fransbeke situeerde zich aan de Leinstraat in Opbrakel. Het hof waarvan sprake in het kaartboek van Hoelman werd in de 18de eeuw vervangen door het bestaande hof. LANCLUS K., VERBEECK M. 2023: *Hof te Fransbeke* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74003> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

¹⁴ Het historische Hof ter Bruggen, ter hoogte van Tenbergen 11, is slechts fragmentair bewaard na een brand in 1976. De site is niet opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed. Wel een eertijds bijhorende kapel. LANCLUS K., VERBEECK M. 2023: *Wegkapel* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74027> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

¹⁵ GOUBIN J. 1998: *Gedenkboek Opbrakel 900*, Brakel, 49, 53.

¹⁶ Volgens mondelinge informatie van de eigenaars werden er ook bij werken aan het erf een paar jaar geleden geen sporen van een ouder gebouw gevonden.

¹⁷ Volgens mondelinge informatie van de eigenaars dateerde dhr. Theo Brakels (pseudoniem van notaris Jozef De Waegenaere), auteur van de *Geschiedenis van Nederbrakel Opbrakel en omstreken* van 1952, de hoeve in 1636. Het is evenwel onduidelijk of dit jaartal gebaseerd was op archivalische documenten of een datumsteen / inscriptie die dhr. Brakels op de site gezien had. Het zou althans de datering van het 17de-eeuwse boerenhuis kunnen bevestigen.

¹⁸ CAMBIER A. 1983: Een merkwaardige gedenksteen aan het Hof-Ten-Bossche (Opbrakel), in *Annalen Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het tenement van Inde XXXII*, 280-283.

en de toegang tot het erf of de remise. Omstreeks 1790-1791 werden deze vervangen door het nog steeds bestaande boerenburgerhuis.

De overige gebouwen bestonden, anno 1651-1654, uit hout en vakwerk op een lage bakstenen plint (of onderbouw) en onder een steil schilddak met daklichten. De dakbedekking betrof wellicht stro of riet, gezien de getekende verticale lijntjes op Hoelmans kaart. De schuur was bij de grootste van Opbrakel en fungeerde zeer waarschijnlijk als tiendenschuur gezien de heer het tiendrecht had dat hij ook kon verpachten.

Aan de westzijde van de boerderij lag een boomgaard, aan de oostzijde mogelijk een beschutte bloementuin (of moestuin) voortgaande op de afbeelding van een vaas met bloemen. Het geheel was daarbij rechthoekig omzoomd door een bomen- of plantenrij die ook herkenbaar is op de Villaretkaart van 1745-1748 en correspondeert met de latere kadastrale perceelsgrenzen.

Voor het hof liep – de nog steeds bestaande – oost-west georiënteerde dreef die oostwaarts in de richting van Pullem liep waar ze aansloot op het stratennet van Opbrakel. Een eindje voorbij het hof naar het westen toe kwam de dreef uit in de '*Ronsstraete*', het verlengde van de huidige Pieter Hoelmanstraat, die vanuit Opbrakel verder dwars door het Bernaertsbos naar Ronse leidde.¹⁹

Ten noorden van de gebouwen en de dreef lag een '*fontayne*' (fontein/bron) en een '*marays*' (moeras). Het 'fontein' had wellicht te maken met de bronrijke ondergrond die rondom het Hof ten Bossche aanwezig is en op verschillende plaatsen aan de oppervlakte komt. In de lager gelegen weide en boomgaard is er ter hoogte van de vroegere moerassige zone nog steeds een vijver.

Alsnog volgens het kaartboek besloeg de totaliteit van het pachthof een oppervlakte van 40 bunder 7 roeden (ongeveer 41 ha en dus een tiental ha minder dan in 1571) en bestond het uit '*landt ende mersch, weeden ende broeckaignen*'.

Het Hof ten Bossche was aan drie kanten omgeven door bos. Ten zuiden van de hoeve lag het Brakelbos. In het westen lag '*den Bernaertsbosch, den bosch van de heerelickheyt ten Bossche*'. Dit zogenaamde 'Bernaertsbos' was van het Brakelbos gescheiden door de huidige Sassegembeek, die toen nog gewoon '*de beke*' heette. Ten noorden lag een klein bos, het 'Honsbrouck' (Honsbroek) en een uitloper van het '*Conincxbosch*'.

Het Hof ten Bossche: woelige jaren van 1659 tot 1738

Na de dood van Pieter Adornes in 1659 viel het Hof ten Bossche toe aan zijn minderjarige zoon Ignatius. In die periode werd het Hof ten Bossche samen met nog een paar kleine meersen en de helft van de grote tiende van Opbrakel verpacht aan Filips van Oorden. Het Bernaertsbos werd niet verpacht maar rechtstreeks geëxploiteerd door de heer Pieter Adornes en na hem door zijn zoon Ignatius.²⁰

Ignatius Adornes ging echter verschillende leningen aan, waarvoor het Hof ten Bossche als waarborg diende. Toen hij deze leningen niet kon terugbetalen, werd het Hof ten Bossche in 1683 onder gerechtelijk sekwestre geplaatst. In 1687 verwierf de voornaamste schuldeiser, Jan Baptiste d'Haene, het Hof ten Bossche en de helft van de grote tiende van Opbrakel.²¹

De hoeve van het Hof ten Bossche was ondertussen in verval geraakt. In april 1684 verliet de weduwe van Jacques Courouble, die het hof en de tiend in pacht had gehouden, de hoeve. Ook de volgende pachter verliet het hof snel omdat zowel de hoeve als tiend,

¹⁹ DE LANGE 1978, 11.

²⁰ DE LANGE 1978, 14.

²¹ DE LANGE 1978, 17-18.

wellicht ten gevolge van zowel de verwaarlozing tijdens de procesjaren als de oorlogen van Lodewijk XIV en de daarmee gepaard gaande opeisingen en oorlogsbelastingen, te weinig opbrachten.

Na de dood van eigenaar Jan Baptiste d'Haene op 2 januari 1689 hertrouwde zijn weduwe, Marie Anna Nieulandt, met Charles François Rijm, ridder en baron van Bellem en Schiervelt.²² In 1716 stierf deze Charles François Rijm als weduwnaar en pas op 17 maart 1717, na maandenlang procederen, ging het Hof ten Bossche over op twee erfgenamen. De ene helft van het hof ging naar Marie Anne Coletta vander Meerssche, een dochter uit het eerste huwelijk van Marie Anna Nieulandt met Jan-Baptist vander Meerssche, en de andere helft kwam in handen van Anne Marie Theresia Rijm, dochter uit het eerste huwelijk van Charles François Rijm.

Het Hof ten Bossche: de laatste heren van Ten Bossche van 1738 tot het einde van het ancien régime – nieuwe boerenburgerwoning en langsschuur

In 1738 verkochten het echtpaar vander Meerssche²³ en hun mede-eigenares Anne Marie Theresia Rijm het Hof ten Bossche en de helft van de grote tiende van Opbrakel aan Jan Joseph Walckiers, heer van Oostwinkel en Moerbeke, en Antoon Walckiers.²⁴ Deze eerste deed snel afstand van zijn aankoop ten voordele van Antoon. Nadat Antoon twee jaar later in 1740 ook nog het hele Brakelbos en de zuidelijke Laaistok verwierf van de heer van Opbrakel, werd hij de grootste grondbezitter in Opbrakel en verkreeg hij officieel de titel van heer van Court au bois of heer van Ten Bossche.

Tot het midden van de 19de eeuw behoorde het Hof ten Bossche, het Brakelbos, het kleinere Bernaertsbos en de zuidelijke Laaistok toe aan dezelfde eigenaar.

De Villaretkaart van 1745-1748 geeft de toestand weer op het moment dat Antoon Walckiers eigenaar van het Hof ten Bossche was en het aangeduid wordt als 'Cense du bois'. De Villaretkaart, gemaakt in opdracht van de Franse koning Lodewijk XV door de geograaf Jean Villaret (1703-1784) geeft een bijzonder beeld van het landgebruik, de bewoning, toponiemen en landschapselementen tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw.²⁵ Het is dus een zeer waardevolle bron voor het voorkomen van het Hof ten Bossche in de eerste helft van de 18de eeuw. Het Hof ten Bossche is zoals op de kaart van Hoelman nog steeds een alleenstaande hoeve met gesloten configuratie, ingeplant aan verschillende wegen die langsheen het bos lopen. Een (duiven)toren op het erf wordt evenwel niet meer afgebeeld. Het bos kwam veel dichterbij de hoeve dan nu en omsloot de open kouters. De toegangsweg liep nog steeds door en leidde verder richting Pullem en de kleine woonkern ter hoogte van de Pieter Hoelmanstraat (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 3).

Antoon Walckiers overleed in 1746 in Gent. Zijn weduwe, Johanna Agnes de Pestre (?-1795), hertrouwde met Hector Gabriel Falligan (1716-1781), waardoor laatstgenoemde heer van Ten Bossche werd.²⁶ Dit was niet naar de zin van Jan Joseph Walckiers (1740-na 1799), heer van Galmaarden, Loenhout en Popendonk, en neef van Antoon Walckiers, die een proces aanspande tegen zijn tante en haar tweede echtgenoot. Jan Joseph Walckiers was een zeer bemiddeld man. Hij leidde gedurende korte tijd de bank de Nettine, de eerste echte bank van de Oostenrijkse Nederlanden, financierde allerlei projecten en

²² RAG, Gemeente Opbrakel, oud archief, 1 (denombrement van de heerlijkheid Opbrakel 1716).

²³ DE LANGE 1978, 24. Marie Anne Coletta vander Meerssche was gehuwd met Alexander Augustijn vander Meerssche, heer van Baereldonck.

²⁴ DE LANGE 1978, 27.

²⁵ VERBOVEN H. 2018: *Villaretkaart* [online], <https://nl.wikipedia.org/wiki/Villaretkaart> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

²⁶ Johanna Agnes de Pestre, hertrouwde met Hector Gabriel Falligan (1716-1781). Beiden zijn bekend vanwege het Hotel Falligan dat ze in 1754 lieten bouwen op de Kouter in Gent en waar Johanna tot haar dood in 1795 woonde.

ondernemingen en was ook een gewiekst grondspeculant. Omstreeks 1778 had hij in Vilvoorde, niet ver van zijn herenhuis in Brussel, een fraai landgoed laten aanleggen met een paviljoen, omgeven door een Engelse tuin (Drie Fonteinen).²⁷

Op 10 juni 1778 werd het dispuut met zijn tante in zijn voordeel beslecht en wees de Raad van Vlaanderen het Hof ten Bossche met het Brakelbos aan hem toe.²⁸ Pas op 1 maart 1782 verhuurde Jan Joseph Walckiers het Hof ten Bossche van Lodewijk Maroux, de heer van Opbrakel, waardoor hij officieel in het bezit gesteld werd van zijn leengoed. Het Hof ten Bossche had toen een oppervlakte van 61 bunders (ca 75 ha) en bestond uit '*land, meersch, weede, broek, bosch ende een vijverken*'. Tot het leengoed behoorden vijf achterlenen, waaronder het Brakelbos.²⁹

Op de Ferrariskaart van 1771-1778, die opgemaakt is in de periode van het dispuut tussen de familie Falligan-de Pestre en Walckiers, wordt het Hof ten Bossche met zijn Franse naam aangeduid als 'C(en)se Court au bois'. Wat inplanting aan wegen en de ligging ten opzichte van de omliggende bossen betreft, verschilt de toestand op de Ferrariskaart niet zoveel van de Villaretkaart. Het gebouwenbestand is echter verschillend: naast de gesloten hoeve zijn er nog drie losse volumes opgetekend. Er is echter geen informatie over en deze komen ook niet meer voor op het jongere primitieve plan van 1830-1833. Het 'vijverken' waarvan sprake in de leenverheffing van Jan Joseph Walckiers, had zeer waarschijnlijk betrekking op het moeras op de kaart van Hoelman en de actuele lager gelegen vijver, maar is niet afgebeeld op de militaire kaart van de Ferraris (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 4).

Het eigenlijke Hof ten Bossche (het landbouwbedrijf) werd tot 1760 verpacht aan Guilielmus vanden Meerschaut. Hij teelde vooral tarwe, rogge en masteluin (een mengeling van tarwe en rogge) en in mindere mate haver. Dit blijkt uit een staat van de granen in de parochie Opbrakel uit 1740.³⁰ Deze staat geeft ook wat informatie over de gebouwen: zo wordt een opslagzolder boven de '*steene caemer*' en boven de keuken en kamer ten westen vermeld. Deze '*steene caemer*' betrof zeer waarschijnlijk de bewaarde onderkelderde en overzolderde kamer met gotische haard en deels bewaarde rode tegelvloer in het 17de-eeuwse boerenhuis. De beschrijving is tevens een duidelijke indicatie dat het woonhuis uit één bouwlaag (begane grond) met daarboven een (al dan niet opgedeelde grote) zolder bestond.

Vanden Meersschaut werd in 1761 opgevolgd door Michiel Schutyser, de laatste grote pachter onder het ancien régime. Gedurende vijftientig jaar, tot 1786, had hij het hele hof met een oppervlakte van ruim 45 ha in gebruik en teelde hij naast tarwe, rogge en haver ook aardappelen.³¹ In 1787-1788 kreeg hij er nog eens 10 ha bij, gelegen op de

²⁷ STAPPERS E.A. 2005, 15; DUQUENNE 2001, 6 en 31.

S.N. 2022: Jean Joseph Walckiers [online], https://nl.wikipedia.org/wiki/Jean_Joseph_Walckiers (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

²⁸ Denombrement van het Hof ten Bossche, 1 maart 1782. RAG, Gemeente Opbrakel, oud archief, 689.

²⁹ De overige achterlenen waren: 1) het Robertsveld, dat uit 5 bunders bouwland bestond en deel uitmaakte van het goed te Fransbeke. 2) het Kerkhofleem (3 bunders), dat aan het Hof ten Bossche grensde. 3) het Eijlbroeksleem (6,5 dagwand). 4) een leen zonder naam (6 dagwand 37 roeden) met een 'meerselken over de straeten geheten het Vijverken'.

³⁰ 'Guilielmus van den Meersschaut pachter in het Hof ten Bossche op *sijnen solder boven de steene caemer bevonden twintigh sacken taerwe, twee sacken rogghe, dry sacken haver. Op den solder boven de keucken ende caemer ten westen bevonden vijftientigh sacken taerwe, vijfthien sacken mesteluyn.*' Staat van de granen in de parochie Opbrakel, opgemaakt op 19 en 20 mei 1740. RAG, Gemeente Opbrakel, oud archief, 181.

³¹ RAG, Gemeente Opbrakel, oud archief, 183 (inventaris van de landbouwgewassen, 11 jan. 1785).

Hellekouter en de Gauwinkel.³² De tiende hoorde er niet meer bij. De vorige eigenaar Hector Falligan had namelijk in 1748 al de grote tiende van de pacht afgescheiden.

Vanaf 1789 veranderde door toedoen van eigenaar Jan Joseph Walckiers de wijze van verpachten echter grondig. Van de ruim 37 bunder, die tot dan toe steeds één gezamenlijke landbouwexploitatie hadden gevormd, werden nu slechts 20 bunder en 2 dagwand samen met de boerderij in pacht gegeven aan Louis Cosijns. De rest werd in kleinere percelen verdeeld en aan elf verschillende personen verpacht. De bossen werden niet verpacht maar rechtstreeks geëxploiteerd door Jan Joseph Walckiers.³³

Ook al verminderde Jan Joseph Walckiers de verpachtte oppervlakte van het Hof ten Bossche, hij investeerde wel in zijn patrimonium.

Zo liet hij in 1790-1791 een veel ruimere woning voor de pachter en zichzelf bouwen, zoals blijkt uit een gedenksteen die tegen de voorgevel is aangebracht (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 23-24).³⁴ Dit nog steeds bestaande hogere gebouw van twee bouwlagen en vijf traveeën kwam in de plaats van een op de 17de-eeuwse kaart van Hoelman opgetekend lager volume met poortdoorrit. Volgens de huidige eigenaar was deze prestigieuze boerenburgerwoning tot en met de tweede helft van de 20ste eeuw inwendig opgedeeld. Het westelijke deel was bestemd als verblijf voor de heer; het oostelijke deel dat nog steeds inwendig verbonden is met het ouder 17de-eeuwse volume mocht de pachter gebruiken.

Omstreeks 1793 liet Jan Joseph ook een nieuwe langsschuur optrekken op de plaats van een ouder exemplaar. Deze monumentale schuur van vijf traveeën onder steil pannen zadeldak die het erf volgens oud gebruik ten zuiden afslot was volgens de eigenaars '1793' in ankers op de rechterzijpuntegevel gedateerd. Zoals te zien op foto's en prentbriefkaarten was de erfgevel gesteund door steunberen en hadden de puntgevels de typische rechthoekige verluchtingsspleten (asemgaten) en/of duivengaten (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 11-13; 16). Naar verluidt was binnenin een massief houten skelet met spantenstructuur aanwezig gelijkend op deze van de grote tiendenschuren. Door een zware brand in 1985 werd de schuur echter vernield en bleven enkel de langsgevels bewaard in de vervangende constructie. Een fragment van het verbrandde houten gebint is door de eigenaars in hun woongedeelte ingewerkt.

Mogelijk werd ook de oostelijke toegangspoort tijdens deze bouwcampagne opgericht. Door de bouw van het ruimere boerenburgerhuis in 1790-1791 verdween een lager volume met de vermoedelijke erftoegang, zoals afgebeeld op de kaart van Hoelman, en werd de toegangspoort wellicht noodgedwongen verplaatst naar de noordoostelijke hoek. Het gebruikte materiaal van baksteen en blauwe hardsteen sluit ook aan bij de overige 18de-eeuwse gebouwen.

In 1792 vestigde Jan Joseph Walckiers een zware hypotheek (100.000 gulden) op het Hof ten Bossche.³⁵ Misschien om de bouw van het boerenburgerhuis, de langsschuur en toegangspoort te financieren. Op 1 oktober 1795 werden de Oostenrijkse Nederlanden bij de Franse Republiek ingelijfd, waardoor de Franse wetten ook hier van kracht werden. Het ancien régime werd afgeschaft en met het ancien régime verdwenen ook de heerlijkheden en de tienden. Hierdoor kreeg Walckiers het steeds moeilijker om zijn schulden af te lossen. In 1799 verkocht hij al zijn bezittingen om vervolgens naar Frankrijk te vertrekken. In 1810 verbleef hij in uiterst precaire omstandigheden te Cussets in het departement Allier (Auvergne). Zijn sterfdatum is niet bekend.³⁶

³² DE LANGE 1978, 31.

³³ DE LANGE 1978, 32.

³⁴ CAMBIER 1983, 280-283.

³⁵ DE LANGE 1978, 30.

³⁶ STAPPERS E.A. 2005, 15.

1.2.3. Einde van het ancien régime en Thadée van Saceghem: de nieuwe eigenaar van het Brakelbos en het Hof ten Bossche: periode eind 18de eeuw tot eerste helft 19de eeuw

Tussen 1799 en 1805 verkocht een zoon van Jan Joseph Walckiers, Govard-Joseph-Ghislain, noodgedwongen het Hof ten Bossche met het Brakelbos aan de Gentse rentenier, kunstliefhebber, promotor van de tuinbouw, senator en grootgrondbezitter Thadée van Saceghem (1767-1852).³⁷

Het Hof ten Bossche had inmiddels zijn bevoorrechte positie als heerlijke zetel verloren, maar bleef een belangrijke pachthoeve.

In 1805, volgens een inscriptie in de latei van de hardstenen omlijsting, werd in het Hof ten Bossche ook de nieuwe westelijke stalvleugel op de plaats van een oudere opgetrokken. Deze vleugel onder overstekend pannenzadeldak sluit het erf nog steeds ten westen volledig af. Het is niet duidelijk of de erven van Jan Joseph Walckiers die de verkoop regelden de vleugel nog lieten bouwen of dit al in opdracht van Thadée van Saceghem was.

Uiterlijk in 1805 kocht Thadée van Saceghem ook het Bernaertsbos, de zuidelijke Laaistok en het Hedeken. Zo verwierf hij ruim 120 ha bos, akkers en weiden in Opbrakel.³⁸

Tijdens de laatste jaren van het ancien régime werd een deel van het Bernaertsbos waarvan al sprake was in de 14de eeuw, vlakbij het Hof ten Bossche, gerooid en omgevormd tot landbouwgrond. In 1805 en 1807 werden de gerooiden percelen verpacht aan Louis Cosijns, die ondanks de verkoop de boerderij Hof ten Bossche sinds 1789 onafgebroken had gepacht. Het resterende deel van het Bernaertsbos, dat van Saceghem voor zichzelf hield, had in 1807-1811 nog maar een oppervlakte van ongeveer 13 ha. De niet verpachte '*nieuwe planterije*' had toen onder de benaming '*Goed ten Bossche bosch*' nog een oppervlakte van 3 bunder en 100 roeden (ongeveer 3,5 ha).³⁹ Ook het Hedeken en de zuidelijke Laaistok werden in die tijd gerooid en omgevormd tot landbouwgrond (zie verder). Het Bunderken en de noordelijke Laaistok bleven bebost. In totaal werd dus aan het einde van het ancien régime en in de Franse Tijd 18 à 19 ha bos in het zuidwesten van Opbrakel gerooid, waardoor de beboste oppervlakte daalde tot ongeveer 60 ha.⁴⁰

In 1812 werd de gemeente Opbrakel voor het eerst nauwkeurig gekadastreerd. De landerijen van het Hof ten Bossche bestonden uit 36 ha akkerland en slechts 8 ha weiland.⁴¹ De hoeve Ten Bossche (de gebouwen en het erf) was 1554 m² groot. Daaraan paalden een tuin van 932 m² en een boomgaard van 7128 m². Aan de overkant van de straat vlak tegenover het 'hof' stond een klein huisje met een lapje grond van 124 m². Volgens mondelinge bron was dit het grote bakhuis van het pachthof waar wel dertig broden

³⁷ Meer informatie over de figuur van Saceghem kan men vinden in:

DE LANGE S. 2009: De historische band tussen Opbrakel en rijke Gentse families in de 19de eeuw: Thadée van Saceghem, in *Triverius*, 2009/4, 17-27.

DE LANGE S. 2010 (1): De historische band tussen Opbrakel en rijke Gentse families in de 19de eeuw: Thadée van Saceghem, in *Triverius*, 2010/1, 27-38.

DE LANGE S. 2010 (2): Thadée van Saceghem, een schatrijke Gentenaar. Zijn bezittingen in Opbrakel, in *Triverius*, 2010/3, 56.

³⁸ DE LANGE 1978, 34.

³⁹ DE LANGE 1975 (1), 35.

In het begin van de 18de eeuw werden 6 bunder (7 ha), gelegen op het *Keukensvelt* en het *Doorekensvelt*, en die aan het Bernaertsbos paalden, bebost. Deze aanplanting, gekend als de '*nieuwe planterije*', werd op kerstdag 1709 van het pachthof Hof ten Bossche afgesplitst en na een verpachting van drie jaar vanaf 1713 samen met het Bernaertsbos door de eigenaars van het Hof ten Bossche zelf beheerd.

⁴⁰ DE LANGE 1975 (2), 224.

⁴¹ DE LANGE 1978, 34-35.

gelijktijdig konden in gebakken worden. Het gebouwtje verdween in het midden van de 20ste eeuw (omstreeks 1953). Een nieuwe bakoven werd daarna ingericht in een aanbouw tegen het 17de-eeuwse boerenhuis.⁴²

Begin jaren 1830 werd het primitief kadaster voltooid. De dan opgetekende inplanting aan de doorlopende toegangsweg en de configuratie van het Hof ten Bossche gaat terug tot de 17de-eeuwse aanleg en stemt nog grotendeels overeen met de actuele toestand (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 5-7). Het rechthoekige erf is bereikbaar via een schuingeplaatste toegang, de nog steeds bestaande rechthoekige toegangspoort met hardstenen negblokken. Ten noorden is een langgerekt volume dat het 17de-eeuwse boerenhuis, het boerenburgerhuis van 1790-1791 en een vroegere stal annex remise voorbehouden voor de heer omvat. Het westelijk en haaks ingeplant volume is de stalvleugel van 1805. Het relatief brede gebouw ten zuiden van het erf was de langsschuur van 1793 die in 1985 zou afbranden. Het smalle korte volume dat het erf ten oosten afsluit is een vroegere remise. De situatie van het 'Hof ten Bossche', zoals het domein aangeduid wordt, is op de iets jongere Atlas der Buurtwegen van 1843-1845 ongewijzigd (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 8).

Uit de kaarten van het primitief kadaster van 1830-1833 blijkt ook dat het Bernaertsbos en het Brakelbos, eveneens eigendom van Thadée van Saceghem, niet langer als aparte bossen werden beschouwd. De naam Bernaertsbos komt op de kadasterkaart niet meer voor. Het Brakelbos strekte zich nu uit ten noorden van de Sassegembeek tot voorbij de huidige Laaistokstraat. Dit 'nieuwe' Brakelbos, dat ook aan de zuidoostelijke rand een deel van de zuidelijke Laaistok had ingelijfd, had in 1835-1855 een oppervlakte van 57 ha 6 a en 80 ca, wat in vergelijking met 1812 een verdere inkrimping betekent met ruim 4 ha. Van de 'nieuwe planterij' bleef enkel nog het Hondsbroek over, een perceel bos van 2 ha 60 a gelegen tussen het pachthof en de in 1846 aangelegde rijksweg naar Ronse. In die periode werd ook een kleine boerderij gebouwd langs de Laaistokstraat niet ver van de Sassegembeek.⁴³

1.2.4. Versnippering van het Hof ten Bossche en het Brakelbos na 1855

De Gentse rentenier Thadée van Saceghem bleef tot aan zijn dood in 1852 eigenaar van 120 ha grond in Opbrakel, in één blok gelegen in het zuidwesten van de gemeente. Ongeveer de helft daarvan was bebost.^{44,45}

Pas drie jaar na de dood van Thadée van Saceghem was zijn erfenis geregeld. Omstreeks 1854-1855 werd zijn domein in Opbrakel (het Hof ten Bossche, de landerijen, de bossen, het boerderijtje aan de Laaistokstraat en een woning op het Hedeken) openbaar verkocht aan Jan-Baptist Rombaut, notaris te Nederbrakel.

Na het overlijden van notaris Rombaut in 1873 ging alles naar zijn weduwe Celine Roossens, die reeds onder eigen naam de noordelijke Laaistok en een tweede boerderijtje dichtbij de kruising van de Sassegembeek en de Laaistokstraat had opgekocht.

Na haar dood in 1885 werd haar bezit (ruim 136 ha), waaronder het Hof ten Bossche, verdeeld onder haar drie kinderen. Elisa Marie Rombaut, weduwe van naamgenoot Ernest Allard-Rombaut, uit Brussel kreeg het grootste deel van het Brakelbos samen met de hele Laaistok en het Hedeken; Arthur Rombaut, notaris te Gent, erfde 23 ha landerijen; terwijl

⁴² Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

⁴³ DE LANGE 1978, 37.

⁴⁴ Voor het beheer van dit omvangrijk gebied had van Saceghem in 1827 de toestemming van de administrateur der Domeinen, Waters en Bossen, te Gent gekregen om twee boswachters aan te stellen. Een boswachterswoning aan de rand van het Brakelbos werd in 1874 vervangen door het huis met herberg 'A la Chasse Royale – Au Sergeant' dat op zijn beurt in 1947 of 1948 werd afgebroken en vervangen door een woonhuis (Brakelbosstraat 78).

DE LANGE 1978, 36.

het grootste stuk, nl. het eigenlijke Hof ten Bossche met de meeste kouters en weiden, het deel van het Brakelbos ten noorden van de huidige Laaistokstraat evenals het Hondsbroek, samen ongeveer 51 ha, in handen kwam van ingenieur Eugène Rombaut-Minette, woonachtig te Elsene.⁴⁶

Het Hof ten Bossche en bijhorende gronden, die door de verkoop van ca. 6 ha randpercelen in 1918 en 1919 een beetje geslonken waren tot ongeveer 45 ha, bleven eigendom van de weduwe Eugène Rombaut-Minette en daarna tot 1951 van de kinderen Rombaut-Minette.

Bij de grote verkoop in dat jaar (1951) kwam dan het hele hof, op een paar percelen na, in handen van de familie Backaert-De Croo uit Michelbeke.⁴⁷ Deze nieuwe eigenaars kenden het hof goed omdat hun familieleden het Hof ten Bossche tot en met het begin van de 20ste eeuw pachtten. De nieuwe eigenaars zorgden dus voor continuïteit en beschikten over veel historische informatie uit eerste hand.

Zo kregen, volgens de overlevering, twee broers van de grootmoeder van de huidige eigenaars, die het hof bewoonden, voor 1917 de toelating om kasseien (porfier) aan te voeren afkomstig van de steengroeves in Lessines en Quenast waar de eigenaar Rombaut aandelen van bezat. Met deze kasseien mocht men de gekasseide toegangsweg herstellen.⁴⁸ Ook het erf mocht door de pachters met deze kinderkoppen hersteld worden.

Het privéarchief van de familie Backaert-Crucke bewaart een aantal uitzonderlijke foto's uit het begin van de 20ste eeuw van het Hof ten Bossche (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 11-13; 16-18). Deze tonen onder meer de geïsoleerde inplanting van het hof op de glooiende kouters, gelegen aan de verharde geknikte toegangsweg en met een boomgaard ten noorden van het hof. Het voorkomen en gewitte gebouwenbestand stemt quasi volledig overeen met de actuele toestand. Het verharde erf met centrale mestvaalt en blauwe regen zijn onder meer op een luchtfoto van de jaren 1970 te zien (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 16).

Ook de hoge bakstenen langsschuur van 1793 onder steil pannen zadeldak, met kopgevels met duivengaten en langsgevels gesteund door steunberen die in 1985 afbrandde is afgebeeld. De brand vernielde de volledige dak- en houten binnenconstructie van de schuur en het aanpalende lagere karrenkot, mogelijk ten gevolge van een hooibrand. De massieve bakstenen langsgevels weerhielden volgens de eigenaars wellicht aan erfzijde het overslaan van de brand waardoor het hof als bij wonder gespaard bleef. Onderzoek naar de schuur in de jaren 1960 in het kader van een jaar- of eindwerk van een landbouwschool in Ath had naar verluidt uitgewezen dat de schuur zeer diepe fundamenteën en dikke muren had.

Na de brand werd de schuur vervangen door een nieuwe bredere en langere langsschuur opgetrokken in nieuwe materialen, weliswaar met incorporatie van de oudere langsgevels. Aan de erfzijde was deze verankerde bakstenen muur met lisenen redelijk ongeschonden. De resterende achtergevel aan zuidelijke kant was meer beschadigd en is in de bestaande constructie als tussenmuur in gebruik. De nieuwe schuur werd feestelijk ingehuldigd op 16 augustus 1986 volgens een feestelijke uitnodiging van de familie (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 17-18).

⁴⁶ DE LANGE 1978, 38.

⁴⁷ DE LANGE 1978, 39.

⁴⁸ Porfier van Lessines is een groenachtige grijze steen die vrij hard is en dus ook vrij duurzaam. Het probleem bij deze steen is dat de vorm van de stenen vrij onregelmatig is. Daarom werd de steen veel gebruikt als kassei. De groeve van Lessines wordt uitgebaat sinds 1862, deze van Quenast werd reeds in de 17de eeuw ontgonnen.

S.N. 2022: *Porfier* [online], <https://nl.wikipedia.org/wiki/Porfier> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

S.N. 2023: *Lessinische steen* [online], https://nl.wikipedia.org/wiki/Lessinische_steen (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

Het Hof ten Bossche was in de tweede helft van de 20ste eeuw een gemengd landbouwbedrijf, waarvan de melkveestapel in 2005 werd afgebouwd. Vanaf 1956 laten de eigenaars op hun terreinen zomerkampen voor jeugdbewegingen doorgaan. De huidige eigenaars combineerden tot 2000 het landbouwbedrijf met een lokaal politiek mandaat.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Ruimtelijke situering

Het Hof ten Bossche is een imposante historische pachthoeve gesitueerd in de zuidwesthoek van de Brakelse deelgemeente Opbrakel in de Vlaamse Ardennen vlakbij de Waalse gemeente Vloesberg (Flobecq). Ingeplant op een van de hoogste punten in de open kouters grenzend aan het Brakelbos en daardoor van ver zichtbaar en zeer beeldbepalend in het open en glooiende kouterlandschap.

Beschrijving

- Toegangsweg en moestuin

Het hof ligt ten oosten van de steenweg naar Ronse (Ronsesestraat) gekend als de N48 waarop de gekasseide geknikte toegangsweg van de hoeve uitgaat. Dit gekasseide pad gaat voorbij de hoeve over in een veldwegel (Hof ten Bosscheweg) die noordoostwaarts leidt naar een oude woonkern ter hoogte van Pullem en de Pieter Hoelmanstraat en ook deels gekasseid is. Historische kaarten illustreren dat de toegangsweg vroeger ook oostelijk verder doorliep richting het Pottelbergbos (Bois du Pottelberg) op het grondgebied van de Waalse gemeente Vloesberg (Flobecq), maar thans door de aanleg van de steenweg afgesneden is.

Ten noorden van de toegangsweg en voorbij de stompe hoek wordt de helling benomen door een boomgaard. De beplanting is weliswaar jonger maar gaat terug op een minstens tot de 17de eeuw opklimmend gebruik. Ook de grote vijver aan de voet van de helling gaat terug op een minstens tot de 17de eeuw opklimmende voorloper en hangt samen met de zeer bronrijke ondergrond. Naar verluidt telde men bij onderzoek in 1976 minstens 14 bronnen nabij het Hof ten Bossche.⁴⁹ De akkers en velden rondom het vroegere pachthof, ten zuiden van de toegangsweg, zijn nog steeds als landbouw- of grasland in gebruik.

De gekasseide weg, teruggaand op een oud verhard tracé en volgens mondelinge bron in het begin van de 20ste eeuw door de pachters hersteld met porfier van Lessines of Quenast, afkomstig van de steengroeve van de eigenaar, is de enige toegang naar het hof voor gemotoriseerd verkeer. Hij loopt voor en voorbij de hoeve en takt zowel ten westen als ten oosten af. Ten westen loopt de kasseiweg langsheen de 19de-eeuwse stalvleugel en gaat hij ter hoogte van de nieuwe langsschuur over in een aarden landweg. Ten oosten, tussen de vroegere remise en moestuin, verbreedt de weg aanzienlijk als oprit en als toegang tot het gekasseide erf en de zuidelijk gelegen jongere langsschuur. Hij is daar samengesteld uit meerdere delen waarvan de oudste kasseien met onregelmatigste vorm zich nabij de toegangspoort bevinden.

Het oostelijk deel van het perceel is ingevuld als een moestuin en weiland. Het principe en het gebruik als moestuin gaan minstens terug tot de 17de eeuw (cf. kaart Hoelman). Reeds op historische kaarten was de zone afgezoomd met een beschuttende struiken- of bomenrij. De noord-zuid georiënteerde moestuin, voor maximaal zonlicht, ten westen

⁴⁹ Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

beschermd door het gesloten hof en ten zuiden en oosten door een haag was vanouds de ideale plaats voor een planten- en/of bloementuin.

Vandaag is de voor moestuin voorbehouden oppervlakte wat verkleind en beschermd door een jongere beukenhaag. Het overige deel is omgezet in weiland.

- Inplanting en algemeen voorkomen gebouwen, erf en poort

Het historische Hof ten Bossche, waarvan de naamgeving gelieerd is aan de 14de-eeuwse heerlijkheid en waarvan de gesloten configuratie minstens teruggaat tot het midden van de 17de eeuw, omvat een architecturaal waardevol gebouwenbestand uit de 17de eeuw, de jaren 1790-1791, 1793 en 1805.

De vroegere pachthoeve is samengesteld uit overwegend gewitte bakstenen hoevegebouwen van één tot twee bouwlagen op een gepikte plint.⁵⁰ De volumes met min of meer rechthoekige aanleg zijn ingeplant rondom een zeer ruime gekasseide binnenplaats, waarvan een gedeelte van deze bestrating volgens de overlevering eveneens in het begin van de 20ste eeuw hersteld werd met porfier van Lessines of Quenast.

Tot het vierde kwart van de 20ste eeuw was er centraal een grote rechthoekige half ingegraven mestvaalt ongeveer op de plaats waar op 17de-eeuwse kaarten een toren wordt afgebeeld. Na de afbouw van het landbouwbedrijf is de kuil van de vroegere mestvaalt opgehoogd tot het erfniveau en binnen de oude contouren beplant. Tal van oude monoliete hardstenen drink- en voederbakken, onder meer afkomstig uit de stallen, zijn opgesteld op het erf. Een aantal zijn decoratief hergebruikt als bloembakken.

De toegang tot het hof situeert zich in de noordoosthoek, die is afgesloten door een brede schuingeplaatste rechthoekige toegangspoort met hardstenen negblokken, houten latei en onder ezelsrug (kunstleien). De verankerde opstaande muren zijn samengesteld uit baksteen en massieve hardstenen negblokken wat een indicatie is van de hoge ouderdom van de poortconstructie. De poort is tegen het 17de-eeuwse boerenhuis aangebouwd en er niet mee vervlochten. Voortgaande op het materiaalgebruik klimt deze minstens op tot de 18de eeuw en maakte ze wellicht deel uit van de bouwcampagne van J.J. Walckiers.

- Woonvleugel (ten noorden)

Exterieur

De woonvleugel, langsheen de toegangsweg situeert zich ten noorden van het erf en gaat qua bestemming en configuratie ook terug op de 17de-eeuwse toestand.

De actuele vleugel is een samenstel van meerdere gebouwen uit diverse bouwperiodes: een éénlaags 17de-eeuws boerenhuis, een hoger boerenburgerhuis van 1790-1791 gebouwd door J.J. Walckiers én de vroegere stal annex remise van de heer die verbonden is met de haaks geplaatste stalvleugel van 1805.

De noordoostelijke hoek wordt ingenomen door een deels bewaard 17de-eeuwse boerenhuis, dat als eerste stenen gebouw van de site wellicht oorspronkelijk fungeerde als tijdelijk verblijf voor de heer van Ten Bossche. Een sterk verweerde vierkante zandstenen gevelsteen midden in de oostelijke zijpuntgevel en tussen twee ronde zoldergaten is hier aan gelinkt. De steen was vroeger vermoedelijk gesierd met een wapenschild van de heerlijkheid of de heer van Ten Bossche waarvan de barokke randversiering met fragmenten van rocailles en Franse Lelie in 1983 nog zichtbaar was.⁵¹

⁵⁰ Het schrijnwerk is bijna overal rood geschilderd wat de beeldwaarde van de hoeve ontzettend bepaald. Het is echter niet duidelijk of dit een historische kleurstelling is, al dan niet gelinkt aan het wapenschild van de heren van Brakel (in keel vier kepers van zilver) of aan het latere gemeentewapen, een herneming of een latere toevoeging.

⁵¹ Op het moment van het artikel van Cambier in 1983 was het centrale embleem al niet meer zichtbaar, maar kon de randversiering door hem nagetekend worden. Heden is de steen nog meer verweerd. (zie Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 25-26).

Het boerenhuis telt drie traveeën en één bouwlaag onder een steil pannen zadeldak en is enkel toegankelijk via het aanleunende boerenburgerhuis. Zowel aan erf- als straatzijde zijn er alleen vensters. De smalle rechthoekige getraliede vensters in de voorgevel zijn de oorspronkelijkste muuropeningen. De drie diepe hoge vensters met luikduimen op hardstenen dorpel, waarvan één boven de met een houten luik afgesloten buitenkeldertrap, in de erfgevel sluiten stilistisch aan met deze van het 18de-eeuwse boerenburgerhuis en werden dan wellicht ook gewijzigd.

Het boerenhuis is opgebouwd uit baksteen met verwerking van zandsteen onder meer in de hoekkettingen aan weerskanten van de oostelijke zijpuntgevel, in de dorpels van de smalle getraliede rechthoekige vensters en in de omkadering van de keldergaten in de voorgevel. De fraaie gevelankers met krul in de beide lijstgevels onder een dakoverstek waarvan de houten dakvoet rust op een verzorgde geprofileerde consolenrij, zogenaamde 'klosjes' of 'hondjes', zijn typerend voor de 17de eeuw.⁵²

Een vrijwel gesloten lage zijaanbouw onder lessenaarsdak tegen de oostelijke zijgevel, werd veel later geplaatst en incorporeert sinds de tweede helft van de 20ste eeuw na de afbraak van het vrijstaande bakhuis op het voorerf een lemen bakoven die inwendig is aangesloten op het rookkanaal van het boerenhuis.

Aan de westzijde van het 17de-eeuwse boerenhuis paalt een ruim eind-18de-eeuwse boerenburgerhuis, gebouwd in 1790-1791 door eigenaar J.J. Walckiers, aan de voorzijde voorafgegaan door een jonger laag gewit bakstenen voortuinmuurtje met pijlers (jaren 1950).

Het centraal geplaatste hogere gebouw van vijf traveeën en twee bouwlagen onder leien zadeldak met dakklokje domineert de noordvleugel volledig. Het is een prominent gebouw maar zonder uitgesproken decoratieve afwerking. De verankerde baksteenbouw heeft een traditionele dubbelhuisopstand en wordt zowel aan erf- als voorzijde gekenmerkt door het functioneel gebruik van blauwe hardsteen voor deuromlijstingen, afgeronde bordessen, vensterdorpels- en hoekstenen. Zowel de omlijstingen als dorpels zijn in het gevelvlak ingewerkt, wat typisch is voor 18de-eeuwse landelijke gebouwen. De deuromlijsting van de voor- en erfdeur is daarbij extra versierd met een eenvoudig omlopend concaaf lijstje. Een bakstenen daklijst op muizen- en tandlijstjes onder de overstekende dakgoot lijnt de beide lijstgevels af. De zijpuntgevels zijn opgebouwd met muurverluchtingen die in de oostelijke zijpuntgevel duidelijk zichtbaar zijn. In de westelijke zijpuntgevel zijn ze verstopt onder de gevelbescherming die stopt ter hoogte van een gesmeed ijzeren dubbelhartvormig muuranker aan de basis van de schouw dat wellicht de nokbalk verankert. Een gelijkaardig hartvormig anker bleef ook behouden in de smalle uitbouw aan de erfzijde.

In de voorgevel, ongeveer midden onder de hoge en opvallende bovenvensterrij en boven het gedichte bovenlicht van de voordeur, is er een merkwaardige vierkante zandstenen gevelsteen ingewerkt. Hierop zijn symbolische motieven zoals kruisen en cirkels met een zesdelig gestileerd bloemmotief, evenals een nog grotendeels leesbaar opschrift: "1790 ANNO 1791 HOE TROEBEL TEYDEN" aangebracht. De bouwdata met opschrift verwijzen zeer waarschijnlijk naar de onzekere periode van de Brabantse Omwenteling (1789-1790) of de Zuid-Vlaamse plattelandsofstand van 29 mei tot 2 juni 1790 in de regio van Oudenaarde en het Land van Aalst. Volgens Cambier stonden het kruis op de wereldbol en het kruis op een voetstuk als een soort altaarkruis in de onderste hoeken, symbool voor de gedachte 'Voor Altaar en Vaderland' of 'Voor Outer en Heerd', of 'Voor God en

CAMBIER A. 1983: Een merkwaardige gedenksteen aan het Hof-Ten-Bossche (Opbrakel), in *Annalen Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het tenement van Inde XXXII*, 280-283.

⁵² CAMBIER A. 1983: Een merkwaardige gedenksteen aan het Hof-Ten-Bossche (Opbrakel), in *Annalen Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het tenement van Inde XXXII*, 280-283.

Vaderland', de leuze van voorstanders van de Brabantse Omwenteling.⁵³ Het zesbladige omcirkelde geometrisch motief kan een zonnemotief of Gods- of Christussymbool zijn.

De muuropeningen in de voor- en erfgevel zijn verschillend geordend, waarbij de voorzijde de meeste regelmaat vertoont. De begane grond telt per travee slechts één venster of deur, al is volgens sporen in het metselwerk in de laatste westelijke travee die voorheen voorbehouden was voor de heer, ooit een muuropening gedicht (privévoorkeur). De bovenvensterrij is opgebouwd uit per twee en drie gekoppelde vensters. Alle vensters, inclusief de getraliede ramen aan de voorzijde, behielden luikogen wat erop wijst dat deze vroeger van luiken voorzien waren.⁵⁴

De erfgevel vertoont onregelmatigere muuropeningen met een gekoppeld benedenvenster ten oosten van de erfdeur en een laaddakvenster met overstekend zadeldakje ten westen van de erfdeur. Het laadvenster was nodig voor de traditionele stockage van graan op de zolder van de boerenburgerwoning. Volgens de eigenaars werd zeker tot het begin van de 20ste eeuw het graan op het noordelijk deel van de zolder opgeslagen en was de zuidkant voorbehouden als slaapruijme.⁵⁵

De erfzijde wordt begrensd door een smalle uitbouw met vroegere sanitaire voorzieningen voor de pachter op de begane grond, thans omgevormd tot volière, en erboven voor de heer. Tegen de erfgevel groeit een oude blauwe regen op brede stam die begint bij het 17de-eeuwse boerenhuis en langsheen de gevel naar de beplante mestvaalt wordt geleid.

Interieur 17de-eeuws boerenhuis

Het 17de-eeuwse boerenhuis van één bouwlaag is deels onderkelderd en volledig overzolderd. Onder de oostelijke travee is er een noord-zuid georiënteerde tongewelfde kelder aanwezig, die bereikbaar is via een buitenkeldertrap aan erfzijde. Achter het houten kelderluik is de keldertoegang deels verstevigd met natuursteen, de trap treden zijn in hardsteen en in de kelder is nog een kaarsnis of maziërgat. Volgens de overlevering was er vanuit deze kelder een onderaardse of geheime gang die verbonden was met het er tegenover gelegen vrijstaande bakhuis om er voor te zorgen dat men in geval van nood het hof ongezien kon verlaten.⁵⁶ Sporen van deze gang heeft men tot nu toe niet gevonden. Het bakhuis verdween in het midden van de 20ste eeuw.

Het tongewelf zit onder de meest oostelijke kamer met gotische schouw en de aanpalende achterkamer. Het is één van de twee oorspronkelijke kelders onder het 17de-eeuwse woongedeelte. Een tweede kelder bevond zich zoals gewoonlijk onder de opkamer aan de straatzijde, maar deze werd naar verluidt gesupprimeerd.⁵⁷

De begane grond is toegankelijk via het boerenburgerhuis waarmee het inwendig verbonden is. Een smalle gang verdeelt het ondiepe 17de-eeuwse boerenhuis in twee delen, waarbij de vroegere opkamer en een trap naar de zolder zich aan de noordkant

⁵³ CAMBIER A.1983: Een merkwaardige gedenksteen aan het Hof-Ten-Bossche (Opbrakel), in *Annalen Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het tenement van Inde*, XXXII, 280-283.

S.N. 2023: Voor outer en heerd [online], https://nl.wikipedia.org/wiki/Voor_outer_en_heerd (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

S.N. 2020: Zuid-Vlaamse plattelandsofstand van 1790 [online], https://nl.wikipedia.org/wiki/Zuid-Vlaamse_plattelandsofstand_van_1790 (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

⁵⁴ Na 1953 werd het schrijnwerk vervangen. Tevens werden op de plaats van de oude tralies, nieuwe diefijzers geplaatst. De oorspronkelijke traliegaten zijn in de bovendorpel van de benedenvensters nog zichtbaar.

Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

⁵⁵ Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

⁵⁶ Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

⁵⁷ Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

(voorzijde) bevinden.⁵⁸ Deze kleine vertrekken zijn voorzien van een jongere wand- en plafondafwerking en tegelvloer. Volledig achteraan komt het gangetje uit op de twee bijzonderste en meest authentieke ruimtes. In de zuidoostelijke kamer aan erfzijde is er tegen de oostelijke buitengevel nog een brede gotische haard met geprofileerde zandstenen haardwangen aanwezig. De schouwboezem is eenvoudig gestuukt. De vroegere zware houten haardbalk is naar verluidt in de eerste helft van de 20ste eeuw verwijderd en ingewerkt in een nieuw huis in de regio. In de haardmond werd op een later tijdstip een sobere kleine schouw met eenvoudige marmeren tabletten geplaatst, die niet meer in gebruik is.

De kamer is overdekt door een, thans lichtgroen geschilderde, samengestelde balklaag, waarvan een zware moerbalk met een verzorgde gedecoreerde balkzool (wolfstandmotief/voluitmotief) deels boven een tussenmuur zit. De balklaag is tevens bewaard in de achterkamer en loopt zeer waarschijnlijk ook door onder de vernieuwde en verlaagde plafondafwerking van de gang en voorste vertrekken.

In de kleine achterkamer, aan de voorzijde, is er naast de houten balklaag ook nog een typische rode tegelvloer aanwezig. In het oude afbuigende rookkanaal tegen de oostgevel is in de tweede helft van de 20ste eeuw een verbinding gemaakt met de jongere bakoven in de aanpalende aanbouw onder lessenaarsdak. Op het rookkanaal is een brandend kaarshoudertje en kruis getekend (houtschoorsteen?). Het is echter onduidelijk uit welke periode deze tekeningen stammen. De wanden zijn afgewerkt met oud bezetsel met hier en daar sporen van een lichtblauwe kleur (mogelijk een verkleuring van een oude afwerkingslaag met kalk).

Het éénlaagse boerenhuis is volledig overzolderd. Bij de opmaak van het dossier kon de zolder niet bezocht worden omdat de ruimte volledig ingenomen was voor opslag van materiaal. Bij de inventarisatie in 1999 werd vastgesteld dat er een rode zoldertegelvloer was en een ouder spant (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 41-42). Naar verluidt werd dit niet gewijzigd.⁵⁹

Interieur boerenburgerhuis

Het 18de-eeuwse boerenburgerhuis was aanvankelijk opgedeeld in een oostelijk deel voor de pachter en het westelijke deel voor de heer. Naar verluidt bleven tot het midden van de 20ste eeuw kamers op de gelijkvloerse en eerste verdieping in de eerste traveeën voor de eigenaar als zomerverblijf gereserveerd. Bij de verkoop van de hoeve in de jaren 1950 werd de indeling aangepast, de aankleding vernieuwd en werden ruimtes samengevoegd. De oorspronkelijke dragende structuren zitten wel nog onder de jongere afwerking, ook de overkluizende zolder en één van de twee gewelfde kelders bleef bewaard.

De bewaarde kelder ligt onder de smalle haakse keuken en de voordeur, parallel aan de voorgevel en is toegankelijk via een driedeurengeheel in de actuele leefruimte. De oorspronkelijke kwartslagkeldertrap met hardstenen treden komt uit in de relatief hoge kelder met bepleisterd gedrukt tongewelf. Halverwege is er aan de voorgevel een keldervenster. De vloer is bedekt met originele (gepolijste) hardstenen tegels. Een tweede afgescheiden kelder bevond zich volgens de overlevering onder het voorbehouden gedeelte van de heer, maar werd in de loop van de 20ste eeuw gedicht en is niet meer toegankelijk.

De vroegere dubbelhuisindeling is op de begane grond niet meer duidelijk herkenbaar. De noordelijke voordeur werd aan de binnenzijde afgesloten zodat de centrale gang geopend kon worden en enerzijds bij de smalle haakse keuken met jongere keukeninrichting (aan straatzijde) en anderzijds bij de leefruimte (aan erfzijde) kon gevoegd worden. De zuidelijke erfdeur geeft dus direct toegang tot de vergrote en heringerichte leefruimte. Een driedeurengeheel in de noordoostelijke hoek (jonger schrijnwerk) geeft uit op de keuken,

⁵⁸ Volgens mondelinge bron heeft men in de opkamer ooit brandsporen gezien, waardoor men vermoedde dat een deel van het boerenhuis ooit afbrandde. Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

⁵⁹ Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

de kelder en het 17de-eeuwse boerenhuis. Een rustieke schouw uit de jaren 1950 tegen de oostelijke binnenmuur vervangt de vroegere Vlaamse haard. Een balk met brandsporen, afkomstig van de 18de-eeuwse langsschuur, is naast de erfdeur geplaatst. Twee deuren in de westelijke binnenmuur sluiten respectievelijk de trap naar de bovenverdiepingen en naar de grote eetkamer annex zitplaats aan de voorzijde af.

Het achterste deel van deze laatste grote eetkamer was voorheen voorbehouden voor de heer, voorzien van een brede schouw en rode tegels en met een volle muur afgesloten van de rest van de woning. In de jaren 1950 werd deze scheidingsmuur weggehaald, een nieuwe zoldering, lambriserings, haard en tegelvloer ingebracht. De privévoordeur voor de heer aan de voorzijde werd gedicht, wat nog in het metselwerk te zien is. Bij de verbouwing werd ook de voor de heer voorbehouden trap naar de kamers op de bovenverdieping en de privé sanitaire voorzieningen in de haakse uitbouw gesupprimeerd. Daarop werden de trapconstructie en oriëntatie naar verluidt gewijzigd.⁶⁰

De bovenverdieping en de zolder waren bij de opmaak van het dossier niet toegankelijk voor plaatsbezoek.

De bovenverdieping herbergt zeker nog de oude dragende structuur. Mogelijk interessante interieurelementen zijn voorlopig niet gekend, daarom is het wenselijk om bij eventueel later onderzoek hier aandacht voor te hebben.

Bij de inventarisatie in 1999 werd de zolder die de hele oppervlakte van het boerenburgerhuis beneemt wel bezocht. De hoge ruimte, vroeger onder meer gebruikt voor de opslag van granen via het laadluik aan erfzijde, werd gekenmerkt door een hoge gemetselde muurplaat, oude spanten (type Hollands spant) en samenkomende rookkanalen (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 43-45). Naar verluidt werd dit niet gewijzigd.⁶¹

- Voormalige remise en stal van de heer (ten noorden)

Exterieur

Een gedeelte van het boerenburgerhuis was voorbehouden voor de heer (voor tijdens zijn visitatierondes of als zomerverblijf). Daarbij hoorde vanouds ook een paardenstal en koetshuis of remise. Deze zijn ondergebracht in het lage volume ten westen van het boerenburgerhuis dat verbonden is met het de haakse stalvleugel en afgedekt door een ver op schoorwerk overstekend snijdend pannen zadeldak.⁶² De remise onder houten dakspant is aan erfzijde open. De oorspronkelijke rechthoekige opening aan de voorzijde, waarvan sporen nog zichtbaar zijn, werd in de loop van de 20ste eeuw dicht gemetseld en voorzien van twee vensters in functie van de omvorming tot halfopen paardenstal.

De aanpalende oorspronkelijke paardenstal is een kleine verankerde baksteenbouw met eveneens gewitte gevels op een gepikte plint, die wellicht ook tot het einde van de 18de eeuw (bouwphase J.J. Walckiers) of het begin van de 19de eeuw (bouwphase westelijke stalvleugel) opklimt. De rechthoekige deur en dito venster aan erfzijde lijkt gevat te zijn in een houten omlijsting. Het schrijnwerk is van latere datum.

Interieur

Binnenin bleef de oorspronkelijke en volledig afgesloten zoldering bewaard die volgens een oude techniek bestaat uit halfgebogen pannen op overhoeks geplaatste kinderbalken.

⁶⁰ Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

⁶¹ Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

⁶² Het pannen zadeldak van de stal, remise en ook de westelijke stalvleugel bestaat aan de voorzijde uit mechanische pannen; aan erfzijde zijn het oudere S-pannen. Volgens een krantenartikel veroorzaakte een storm rond 6 januari 2014 grote schade aan de dakpannen, waardoor deze hersteld dienden te worden.

E. D. P. 2014: *Puin ruimen na kort maar hevig onweer* in *Het Nieuwsblad*, 6 januari 2014.

Na de verkoop van het pachtgoed in de jaren 1950 werd de paardenstal omgevormd tot varkensstal, waarvoor binnenin (betonnen?) voederbakken werden toegevoegd.

- Stalvleugel (ten westen)

Exterieur

De westzijde van het erf wordt volledig afgesloten door een lange éénlaagse stalvleugel, vroeger bestemd als paarden- en koestallen. Deze was opgetrokken op de plaats van een oudere vleugel in 1805 volgens de datuminscriptie '1805' onder een driehoekige beeldnis in de latei van één van de twee in hardsteen gevatte staldeuren aan erfzijde. Het jaartal 1805 impliceert dat niet J.J. Walckiers, maar zijn opvolger Thadée van Saceghem de stalvleugel liet bouwen of althans voltooiën.

De verankerde gewitte baksteenbouw op de traditionele gepikte plint is zowel aan de erf- als voorgevel afgelijnd door getrapte daklijsten. Een pannen zadeldak (mechanische en S-pannen) dat ook doorloopt over de stal en remise van de heer dekt het landgebouw geheel af. Aan de erfzijde heeft het dak een traditionele brede dakoverstek gedragen door houten schoren waaronder een aantal oude hardstenen voederbakken opgesteld staan. Een ijzeren (hand)waterpomp links van de eerste staldeur is naar verluidt aangesloten op een waterput onder het erf met een diameter van 1,5m en een diepte van 4m die gevoed wordt door de talloze bronnen nabij het Hof ten Bossche.

Tot het midden van de 20ste eeuw was de stalvleugel toegankelijk via een brede poort in de zesde travee van de langsgevel en via een kleinere toegang in noordwesthoek. Bij de omvorming van de stal werden deze muuropeningen gedicht.

Interieur stal

De stal is heden een grote open ruimte. Aanvankelijk was het gebouw opgedeeld in een paardenstal (ten zuiden) en een koestal (ten noorden), en van elkaar gescheiden door een brede poort waarvan men de sporen nog in de buitengevel (zesde travee) ziet en die op een oude foto herkenbaar is (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 11). In de loop van de 20ste eeuw werd de buitenpoort gedicht en de opdeling binnenin verwijderd. Dit gebeurde gelijktijdig met de vervanging van de ronde verluchtingsgaten in de voorgevel door de rechthoekige stalvensters (jaren 1960).

Ondanks deze aanpassingen herbergt het landgebouw nog tal van oorspronkelijke elementen. De vroegere paardenstal ten zuiden is nog volledig afgedekt door een (gewitte) samengestelde balkenlaag met halfgebogen pannen op overhoekse kinderbalken, sterk gelijkend op deze in de paardenstal in de noordvleugel. Het gewelf van de koestal bestaat uit bakstenen troggewelven tussen ijzeren liggers die naar verluidt later zijn ingebracht (naar verluidt eind 19de- of begin 20ste-eeuw). Ook de baksteenvloer en een aantal hardstenen schotten in de koestal zijn bewaard gebleven.

- Langsschuur (ten zuiden)

Exterieur

Aan de zuidzijde van het erf situeert zich de langsschuur van het Hof ten Bossche, waarvan de inplanting en functie teruggaat tot de 17de-eeuwse situatie, wanneer het bedrijfsgebouw mogelijk ook als tiendenschuur fungeerde. Op het einde van de 18de eeuw werd de schuur vervangen door een massieve bakstenen constructie, die naar verluidt in jaarankers op de rechter zijpuntgevel 1793 gedateerd was.

De erfzijde is heden afgesloten door een massieve gewitte blinde bakstenen gevel van vijf traveeën, geleed door zware lisenen met lange ijzeren muurankers, en heeft een beeldbepalend karakter voor het hof. Deze gevel en een tweede ingebouwde achtergevel zijn restanten van de vroegere 18de-eeuwse langsschuur die J.J. Walckiers opgetrokken had. De 18de-eeuwse schuur werd in 1985 door brand vernield en werd daarna vervangen door een groter volume met lagere dakhelling en andere bouwmaterialen. De overgebleven erf- en achtergevel werden daarbij geïncorporeerd, de kopgevels met de oorspronkelijke poorttoegangen waren niet te herstellen.

De erfgevel bewaart de sporen van een gedichte kleinere deur. Voort zijn er aan de erfzijde nog twee kleine aanbouwen: in de noordwestelijke oksel een kleine jongere berging (laatste kwart 20ste eeuw) en ten noordoosten een lage constructie onder lessenaarsdak (20ste eeuw), die voorheen een halfopen koestal was maar thans dienst doet als hondenhek. Beide aanbouwen hebben geen bijzondere erfgoedwaarde.

Interieur

De langsschuur is opgebouwd uit moderne materialen, waarbij de binnenmuren bekleed zijn met MDF-platen en de resterende oude muren aan het zicht onttrokken zijn. De zuidzijde van de ingebouwde achtergevel die niet geleed is door lisenen, is wel nog zichtbaar. De benadrukte lintvoegen van het oude metselwerk en een aantal muurankers zijn nog duidelijk herkenbaar. In de grote moderne opslagplaats (voor hooi/stro en landbouwwerktuigen) ten oosten, is de kopzijde van de behouden erf- en achtergevel duidelijk te onderscheiden en krijgt men een beeld van de dikte van de oorspronkelijke muren.

De binneninrichting van de langsschuur en de aangebouwde stal zijn wat erfgoedwaarde betreft voorts verwaarloosbaar.

- Remise (ten oosten)

Exterieur

Een vroegere remise, tussen de toegangspoort en de langsschuur, sluit als laatste aanhegheid het erf ten oosten af. Het was voorheen een wagenloods, die in de 20ste eeuw omgevormd werd tot een stal en heden terug als wagenhuis en berging voor onder meer hout wordt gebruikt.

Dit relatief ondiepe éénlaagse landgebouw van vier traveeën onder een afgewolfd pannen zadeldak is schuin ingeplant, en klimt mogelijk ook op tot het laatste kwart van de 18de eeuw (de bouwcampagne van J.J. Walckiers) of het begin van de 19de eeuw. Het vervangt daarbij een constructie op dezelfde plaats afgebeeld op de 17de-eeuwse kaart van Hoelman.

De verankerde baksteenbouw heeft aan de erfgevel drie gedichte korfbogige muuropeningen waarin later rechthoekige stalvensters werden geplaatst. Vooraan is een dubbele poort onder een gevelbrede zware houten latei onder een open rechthoekig laad- of diltvenster in de afgeknotte voorpuntgevel. Als een soort schampsteen om het gebouw tegen aanrijdingen te beschermen, is de plint op de rechter gevelhoek afgerond en getrap uitgemetseld.

Interieur

De één travee brede binnenruimte is voorzien van een doorlopende baksteenvloer. De oostelijke binnenmuur (erfzijde) is naar binnen toe verstevigd met brede lisenen aan weerskanten van de drie vroegere korfbogige openingen. Drie spanten (type verbeterd Hollands spant) worden gedragen door een aantal deels aangepaste dwarsgebinten. De zoldering is grotendeels open en bestaat uit losse boomstammen of rondhouten die gelegd zijn op de dragende zolderbalken. Dergelijke zolder is ook gekend als 'dilt' en werd meestal gebruikt voor de opslag van hooi.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens een plaatsbezoek op 31 maart 2023. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Behoudens verborgen gebreken, bevinden de gebouwen zich in een degelijke tot goede bouwfysische toestand. De bedrijfsgebouwen hebben wel onderhoud nodig.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Algemene kenmerken van de hoevebouw in de regio Brakel

Het bouwkundig erfgoed in de regio van Brakel werd door het agentschap Onroerend Erfgoed geïnventariseerd in de jaren 1999. De gemeenten Brakel en Lierde vormden als kanton Brakel, het sluitstuk van de inventarisatie van het bouwkundig erfgoed in het arrondissement Oudenaarde. Dit werd deels gepubliceerd in de boekenreeks 'Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen'. De inventarisatie van het kanton Brakel werd niet meer in boekvorm gepubliceerd, maar rechtstreeks digitaal ontsloten (website van de inventaris bouwkundig erfgoed).⁶³

Een doorkoppeling van de inventarisatie naar een beschermingsbeleid is niet gebeurd.

Een overzichtsstudie over het agrarisch erfgoed in de Vlaamse Ardennen, met analyse en afwegingskader, is nog niet voorhanden.

De inventarisatie wees uit dat in de agrarische gemeenten Brakel (waaronder Opbrakel) en Laarne, die deel uitmaken van de Vlaamse Ardennen, de hoeve-architectuur grotendeels bepaald werd door open hoeves met losstaande bestanddelen (soms U-vormig geschikt) en kleine boerderijen. De grote gesloten complexen waren meestal pachthoven afhankelijk van een heerlijkheid, abdij of klooster, waarvan veel in de loop van de 18de, 19de of 20ste eeuw verbouwd of afgebroken werden.

Op het grondgebied van Opbrakel waren er in de 17de eeuw vier grote gesloten hoeves, wat een relatief groot aantal is in vergelijking met de overige deelgemeenten van Brakel. Deze hoevesites, waarvan de hofnaam vaak verwees naar hun heerlijkheid, waren het Hof ten Bossche, Hof te Fransbeke (pachthof van de heer van Blaasveld en Fransbeke)⁶⁴, het Hof te Wolfskerke (van de Sint-Salvatorabdij Ename)⁶⁵ en het Hof ter Bruggen (voormalig pachthof, in de 20ste eeuw grotendeels verdwenen)⁶⁶.

Van deze vier sites behield enkel het Hof ten Bossche nog zijn 17de-eeuws boerenhuis met waardevolle exterieur en interieurelementen, dat nog een woonfunctie heeft. Het Hof te Fransbeke werd in de 18de eeuw afgebroken en de hoevesite werd verplaatst, het Hof te Wolfskerke werd gewijzigd in de 18de eeuw en vergroot in 1892, het Hof ter Bruggen verdween grotendeels.

In de overige gemeenten van de fusie Brakel⁶⁷ zijn er slechts een paar voorbeelden van hoeves met gesloten aanleg die teruggaan tot de 17de eeuw bekend. Ook die zijn

⁶³ HOOFT E. 2020: *Inventarisatie bouwkundig erfgoed Brakel* [online], <https://id.erfgoed.net/gebeurtenissen/489> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

⁶⁴ Dit Hof te Fransbeke situeerde zich aan de Leinstraat in Opbrakel. Een jonger 18de-eeuws hof bestaat nog. LANCLUS K., VERBEECK M. 2023: *Hof te Fransbeke* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74003> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

⁶⁵ Dit Hof te Wolfskerke situeert zich in de gelijknamige straat in Opbrakel. De actuele gebouwen werden in 1663-1664 opgetrokken door de Abdij van Ename, gewijzigd in de 18de eeuw en vergroot in 1892. LANCLUS K., VERBEECK M. 2023: *Hof te Wolfskerke* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74033> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

⁶⁶ Het historische Hof ter Bruggen, ter hoogte van Tenbergen 11, is slechts fragmentair bewaard na een brand in 1976. De site is niet opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed. Wel een eertijds bijhorende kapel. LANCLUS K., VERBEECK M. 2023: *Wegkapel* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74027> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

⁶⁷ De fusie Brakel omvat de deelgemeenten Elst, Everbeek, Michelbeke, Nederbrakel, Opbrakel, Parike, Sint-Maria-Oudenhove en Zegelsem.

onvolledig bewaard. Zoals het beschermde Hof te Nieuwpoort⁶⁸ in Sint-Maria-Oudenhove, oorspronkelijk een pachthoeve van de kartuizerpriorij Sint-Maartens-Bosin, waar vandaag enkel het 17de- tot 18de-eeuwse boerenhuis rest van de volledig gesloten hoeve, en de verbouwde hoeve in Leierwaarde 24 in Zegelsem met 17de-eeuwse kern.⁶⁹

Conclusie. Tijdens het ancien régime waren er in de Vlaamse Ardennen en in de ruime regio van Brakel meerdere belangrijke landbouwwitbatingen met gesloten aanleg die gesticht waren door of afhankelijk waren van abdijen, kloosters of feodale besturen. Het Hof ten Bossche, ontstaan in de 14de eeuw als pachthoeve van het onderleen Ten Bossche, is hier een zeldzame en herkenbare getuige van in vergelijking met veel van dergelijke hoeves die doorheen de eeuwen ingrijpend werden verbouwd of volledig verdwenen.

2.2. Architecturale kenmerken van pachthoven in de 17de en 18de eeuw

Hoewel de hoevesite Hof ten Bossche al vermeld wordt van in de 14de eeuw, zijn de inplanting van de gebouwen en functies 17de en 18de eeuws.

Voor zover bekend is de site van het Hof ten Bossche nooit omweld geweest. Op historische kaarten of in het landschap is er evenmin een indicatie voor. De ondergrond is wel zeer bronrijk en is er een hoge grondwatertafel, maar gezien de ligging op de hoge kouterrug zou het niet nuttig geweest zijn. Het Hof ten Bossche, als zetel van de heerlijkheid Ten Bossche, is ook alleen een landbouwexploitatie geweest en nooit de residentie van de heer. Dit in tegenstelling tot het thans verdwenen Herenhof waar de heren van Brakel woonden en dat wel omweld was en een opper- en neerhofstructuur had.⁷⁰

De gesloten aanleg van de hoeve Ten Bossche zorgde zeker vanaf de 17de eeuw, maar wellicht ook al vroeger, voor voldoende beveiliging tegen mogelijke slechte weersomstandigheden, calamiteiten of invallen.

Zowel de inplanting als de vormgeving van de gebouwen en functies zijn bij het Hof ten Bossche weloverwogen en gaan terug op een oud gebruik dat gekend is bij 17de- en 18de-eeuwse grote gesloten pachthoeven die veelal in bezit waren van abdijen, kloosters of feodale heren.

De gebouwen van het Hof ten Bossche zijn zoals gebruikelijk in de 17de en 18de eeuw rondom een rechthoekig volledig ingesloten erf geschikt, met een mestvaalt in het midden. De grootte van de half ingegraven mestvaalt, bestemd voor de opslag van dierlijke mest en organisch afval, was evenredig met de grootte van de veestapel en de oppervlakte die men wenste te bemesten. Voortgaande op de afmetingen van de stalvleugels had het Hof ten Bossche in de nieuwe tijd en het begin van de nieuwste tijd een relatief grote veestapel. Het beschikte ook over een groot te bewerken landbouwareaal.

Het ingesloten erf was ook beter beschut tegen regen en wind en creëerde een gunstiger klimaat.

⁶⁸ LANCLUS K. 2023: *Hoeve Hof te Nieuwpoort* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74063> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

⁶⁹ LANCLUS K. 2023: *Gesloten hoeve* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/43728> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

⁷⁰ De heren van Opbrakel bewoonden het Herenhof, een imposant omweld kasteel met middentoren en twee symmetrische zijvleugels, gelegen aan de Molenbeek, ongeveer 2,5 km ten noordoosten van de pachthoeve Hof ten Bossche richting het dorpscentrum van Opbrakel. Het kasteel van Opbrakel situeerde zich nabij het kruispunt van de Sint-Liebertusdreef en de straat Herenhof. Het bestond zeker vanaf 1651, is onder meer afgebeeld op de Villaretkaart van 1745-1748 als 'Chateau de Heer Brakel' maar werd volledig gesloopt in 1863.

De woonvleugel van het Hof ten Bossche, samengesteld uit een 17de-eeuws boerenhuis en een 18de-eeuwse boerenburgerwoning, bevindt zich van oudsher ten noorden van het erf. De vleugel is georiënteerd naar het dal en heeft van daaruit een goed vergezicht. De te bebouwen velden en het omringende Brakelbos liggen ten westen en zuiden van het hof. Zowel in het boerenhuis als in het boerenburgerhuis zijn de traditioneel koelere ruimtes (keuken en kelders) zoals vanouds ondergebracht aan de noordkant, de leefruimtes met haard aan de warmere zuidelijk georiënteerde erfgevel.

Lagere stalvleugels zijn traditioneel ten westen of oosten van een erf ingeplant, beschut door de meestal hogere zuidelijk gelegen dwars- of langsschuur. Bij het Hof ten Bossche is de begin-19de-eeuwse stalvleugel aan de westzijde en het vroegere, wellicht eind-18de-eeuwse wagenhuis aan de oostzijde gesitueerd. De koe- en paardenstalvleugel, gedateerd 1805, is aan de voorzijde grotendeels gesloten op vroeger ronde (thans rechthoekige) stalvensters en een (gedichte) poort na. Het dak is aan de erfzijde uitgelengd en wordt gedragen door houten schoorwerk. Zo'n dakoverstek is zeer functioneel en kenmerkend voor oude hoevesites. Het beschermt zowel het gebouw als de dieren tegen verschillende weersomstandigheden: in de warmere zomermaanden zorgde het zowel binnen als buiten voor verkoeling en schaduw (luifel-principe), in de koudere wintermaanden zorgde een dakoverstek voor betere isolatie.

Het wagenhuis ten oosten, vertoont nog de kenmerkende gedrukte korfbogige muuropeningen (thans gedicht). Het wagenhuis telde drie openingen bestemd voor de stalling van relatief veel wagen- en werkmateriaal, wat in overeenstemming is met de hoeveelheid land en bos die men moest bewerken en beheren. De noordwestelijke gevelhoek van het wagenhuis is daarbij uitgewerkt met een bijzondere schampmuur, die bij grotere boerderijen soms nog voorkomt. Het metselwerk is naar boven toe getrapt versmallend uitgewerkt wat toeliet dat de uitstekende assen van de karren van de muur zouden afglijden en het gebouw bij onder meer het nemen van de bocht niet zouden beschadigen.

De zuidzijde van een gesloten hoevesite werd veelal afgesloten door een hoge langs- of dwarsschuur. Deze inplanting beschermt de lagere haakse stalvleugels of wagenhuizen in de zomer tegen te hoge temperaturen en de zon. In de winter zorgde het voor extra beschutting tegen guurdere weersomstandigheden. Door de zuidelijke oriëntatie werd ook een beter binnenklimaat in de schuur gecreëerd wat ideaal was voor het droog houden van opgeslagen hooi, stro, granen, De zuidelijke inplanting bij het Hof ten Bossche was natuurlijk ook functioneel afgestemd op de landschapsmorfologie en maakte een gemakkelijke toegang tot de achterliggende velden mogelijk.

Al in de 17de eeuw, had het Hof ten Bossche een zuidelijk ingeplante schuur zoals weergegeven op de kaart van Pieter Hoelman (1651-1654) die op dat moment nog opgetrokken was in vak- of houtbouw met een rieten of strooien dakbedekking. In 1793 werd deze op dezelfde plaats vervangen door een nieuwe grote quasi gesloten bakstenen langsschuur (wellicht ook tiendenschuur) onder een steil pannen zadeldak, met de kenmerkende versterkende lisenen, asemgaten in de kopgevels en poortdoorrit in de noordelijke hoek van de kopgevels. De bouw ervan kaderde in een groot bouwproject van de nieuwe eigenaar wat op zijn beurt paste binnen het (dure) eind-18de-eeuwse versteningsproces dat op het platteland later ingang vond dan in de steden.

Door een zware brand in 1985 zijn van deze 18de-eeuwse langsschuur enkel de zuidelijke langsegevel die het erf afsluit en een ingebouwde achtergevel bewaard. Bij de heropbouw van de schuur respecteerde men wel de oude ligging en oriëntatie en werden de gespaarde bouwelementen geïncorporeerd.

2.2. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.2.1. Historische waarde:

De gesloten hoeve Hof ten Bossche, ingeplant op de heuvelrug en open kouters nabij het Brakelbos in Opbrakel, heeft een grote historische waarde. Deze eeuwenoude

landbouwuittbating, is een belangrijke en zeldzaam geworden getuige van de feodale en bestuurlijke geschiedenis in de ruime regio van Brakel en de invloed ervan op de landschappelijke ontwikkeling van Opbrakel.

De geschiedenis van het hof klimt minstens op tot de 14de eeuw, wanneer het pachtgoed de zetel en kern wordt van een afzonderlijke heerlijkheid Ten Bossche waaraan het hof zijn naam ook ontleent. De heerlijkheid Ten Bossche, ook gekend als Court au bois, ontstond in 1320 als achterleen van de heerlijkheid Opbrakel en bleef gedurende eeuwen in het bezit van dezelfde adellijke familie van Brakel, die over alle heerlijke rechten beschikte. Via het Hof ten Bossche beheerden de heren hun eigendommen aldaar, waaronder het omringende Brakelbos, ook al resideerden ze er niet zelf.

In de 17de eeuw was het Hof ten Bossche uitgegroeid tot één van de grootste landbouwexploitaties in de regio. De belangrijkste gebouwen van de gesloten hoeve waren deels in steen opgetrokken, wat tevens het prestige en belang van het hof aantoonde. Het 17de-eeuwse boerenhuis, met restant van een gedenksteen, is hier een bijzondere getuige van.

In de tweede helft van de 18de eeuw kwam de heerlijkheid met pachthoeve en gronden, na verschillende eigendomswissels en rechtszaken, toe aan Jan Joseph Walckiers, heer van Galmaarden en Loenhout, grootgrondbezitter en speculant. Hij investeerde fors in het Hof ten Bossche en vernieuwde het pachtgoed aanzienlijk in de jaren 1790, na de Brabantse Omwenteling, met de bouw van een nieuw boerenburgerhuis, imposante langsschuur, wellicht ook met toegangspoort, wagenhuis en een voor hem voorbehouden paardenstal met remise. Zijn bouwproject bepaalde het actuele uitzicht.

Bij het einde van het ancien régime werden het feodaal stelsel en tiendrecht afgeschaft, wat voor veel landeigenaars grote gevolgen had. Ook Walckiers kwam in financiële nood en verkocht noodgedwongen al zijn bezittingen. Het Hof ten Bossche met het Brakelbos kwam daarop in handen van de Gentse rentenier, politicus en grootgrondbezitter Thadée van Saceghem die een groot deel van Opbrakel bezat. Het Hof ten Bossche verloor zijn bevoorrechte positie als heerlijke zetel, maar bleef een grote en voor de regio belangrijke pachthoeve van waaruit het beheer van het omringende landschap en een intensief bosbeheer gebeurden.

In de loop van de 19de en het begin van de 20ste eeuw verkleinde het areaal van het Hof ten Bossche als pachthoeve en verminderde de band met het Brakelbos geleidelijk. Het feitelijke beheer van het Brakelbos vanuit het Hof ten Bossche werd in het midden van de 20ste eeuw stopgezet toen de pachthoeve een gewoon landbouwbedrijf werd.

De historische waarde schuilt ook in de relatie met de geknikte gekasseide toegangsweg, waarvan het tracé minstens teruggaat tot de 17de eeuw maar wellicht nog ouder is. De toegangsweg loopt namelijk ten noordwesten naar Vloesberg (Flobecq) en ten noordoosten naar een kleine woonkern te Pullem. De weg is vanouds verhard met kasseien, die in het begin van de 20ste eeuw hersteld werden met kinderkoppen uit Waalse steengroeves (Lessines of Quenast).

2.2.2. Architecturale waarde

Het vroegere pachthof Hof ten Bossche heeft architecturale waarde als gesloten landbouwuittbating met een zeer herkenbaar en bewaard ensemble van gewitte hoevegebouwen uit de 17de, het laatste kwart van de 18de en het begin van de 19de eeuw, geschikt rond een gekasseid erf en bereikbaar via een gekasseide toegangsweg. Tijdens het ancien régime waren er in de Vlaamse Ardennen en in de ruime regio van Brakel meerdere belangrijke landbouwuittbatingen met gesloten aanleg die gesticht waren door of afhankelijk waren van abdijen, kloosters of feodale besturen. Het Hof ten Bossche, ontstaan in de 14de eeuw als pachthoeve van het onderleen Ten Bossche, is hier een

zeldzame en herkenbare getuige van in vergelijking met veel van dergelijke hoeves die doorheen de eeuwen ingrijpend werden verbouwd of volledig verdwenen.

De gesloten configuratie en functionele inplanting van de hoevegebouwen klimmen minstens op tot de eerste helft van de 17de eeuw en werden bij latere aanpassingen steeds gerespecteerd. De woonzone bevindt zich noordelijk, de stalvleugel en een vroeger wagenhuis respectievelijk westelijk en oostelijk, en zijn in hun geheel beschut en beschermd door een grote schuur (mogelijk gebruikt als tiendenschuur) zuidelijk.

Tot nu bleven oudere structuren, zoals het 17de-eeuws éénlaags boerenhuis in de noordelijke woonvleugel behouden. Dit 17de-eeuws boerenhuis is de oudste stenen constructie op de site en veruitwendigt het belang van de vroegere pachthoeve als zetel van de heerlijkheid en zijn invloed op het bijhorende landbouwareaal en bosgebied. Zowel het uitwendig voorkomen (met onder meer typerende natuursteenelementen, houten daklijst met consolenrij, muurankers met krul, buitenkeldertrap) als binnenstructuur en interieurelementen (met onder meer gewelfde kelder, gotische haard, balkenlaag met uitgewerkte moerbalk, tegelvloeren) bleven bewaard.

De overige gebouwen van het Hof ten Bossche dateren grotendeels uit het laatste kwart van de 18de eeuw. Vlak na de Brabantse Omwenteling liet speculant Jan Joseph Walckiers een nieuw boerenburgerhuis (1790-1791 volgens gevelsteen), een imposante langsschuur (1793), en wellicht ook een toegangspoort, een wagenhuis en een voor hem voorbehouden paardenstal met remise bouwen ter vervanging van oudere volumes. Een oostelijke stalvleugel kwam er in 1805 nog bij. Dit bouwproject bepaalde het actuele uitzicht van het Hof ten Bossche. Het is illustratief en representatief voor de bouwevolutie van agrarisch erfgoed en het late versteningsproces op het platteland. Waarbij in de 17de eeuw nog bedrijfsgebouwen in hout- of vakwerk waren opgetrokken, was het Hof ten Bossche op het einde van de 18de eeuw en begin van de 19de eeuw volledig versteend.

Het hoge boerenburgerhuis is herkenbaar als een 18de-eeuws gebouw vanwege de muurvlechtingen, muur- en schouwankers, het gebruik van blauwe hardsteen in de rechte deuromlijstingen, de dorpels en negblokken. Al primeerde het functioneel karakter bovenop de decoratieve afwerking, wat vooral aan de erfzijde met onder meer een laadluik voor de grote zolder en een uitbouw, voorheen met sanitaire voorzieningen, zichtbaar is. Een deel van het gebouw was vanouds afgescheiden en voorbehouden voor de heer, wat zich vertaalde in de binneninrichting. Na de omvorming tot privé landbouwbedrijf werd de binnenindeling deels gewijzigd. De oorspronkelijke structuur en een aantal interieurelementen (zoals onder meer de gewelfde kelder met keldertrap) bleven wel behouden.

Ook de bakstenen bedrijfsgebouwen zijn typologisch en naar materiaalgebruik representatief voor 18de- en begin 19de-eeuwse hoeve-aanhorigheden. Het dakoverstek op schoorwerk, de verwerking van blauwe hardsteen, troggewelven in baksteen of in halfronde dakpannen op overhoekse kinderbalken zijn allemaal kenmerkende elementen.

De gekasseide toegangsweg en het gekasseide erf met centraal de vroegere mestvaalt en geleide blauwe regen én de vroegere moestuin ten oosten van het hof zijn traditionele en onontbeerlijke componenten van het historische hoeve-erf.

Tot de architecturale waarde van het hoeve-ensemble dragen ook kenmerkende landschappelijke hoeve-elementen op afzonderlijke percelen op de glooiende helling ten noorden van het boerenhof bij, zoals een jongere boomgaard met vijver in de laagste regionen. Deze geven de hoeve een bijzondere hoge contextwaarde en worden vanwege hun landschappelijke betekenis opgenomen binnen de bescherming van het ruimere cultuurhistorische landschap van het Brakelbos.

2.2.3. Ruimtelijk-structurerende waarde:

De ruimtelijk-structurerende waarde wordt bepaald door het beeldbepalende karakter van het Hof ten Bossche in relatie tot het omringende open kouter- en boslandschap. De voormalige gesloten pachthoeve is vanouds van ver zichtbaar, fungeert als een baken in het landschap én bepaalt in sterke mate het uitzicht van de omgeving waar de hoevesite historisch mee verbonden is.

Reeds in de 14de eeuw was de belangrijke landbouwuutbating op het hoogste en veiligste punt van een bronrijk gebied en aan de rand van het Brakelbos ingeplant. Vanuit deze centrale en strategische positie werd het landgebruik gedurende eeuwen bepaald en het nabijgelegen Brakelbos beheerd. Dit historisch gebruik bepaalde onder meer de nog steeds zichtbare blokvormige perceelstructuur van de kouters, de gekasseide weg die het landschap doorsnijdt, en de aanwezigheid van een boomgaard, vijver en moestuin als kenmerkende hoeve-elementen bij het Hof ten Bossche.

2.2.4. Archeologische waarde:

De geschiedenis van het vroegere heerlijke pachthof is gedocumenteerd vanaf de 14de eeuw. De inplanting, configuratie en voorkomen van het bovengrondse gebouwenbestand, en de bouwevolutie die de site onderging, is gekend vanaf de 17de eeuw. De gekasseide toegangsweg en de waardevolle gebouwen rondom het gekasseide erf dateren uit de 17de, 18de en begin 19de eeuw. Oudere structuren of resten van vroegere bouwfases met archeologisch potentieel, die de bouwhistoriek kunnen verduidelijken, bevinden zich waarschijnlijk nog in de ondergrond.

2.3. Motivering van het type bescherming

Het Hof ten Bossche wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemeen belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

Zoals beschreven is de voormalige pachthoeve met toegangsweg en aanhorigheden een zeldzaam bewaard en representatief voorbeeld van een 17de en 18de-eeuwse gesloten hoeve, met een bijzonder exterieur en een aantal waardevolle interieurelementen.

De hoeve is historisch onlosmakelijk verbonden met het omliggende Brakelbos dat samen met het Beernaertsbos én de open kouters als cultuurhistorisch landschap - in een afzonderlijk ministerieel besluit - wordt beschermd. Vermits een bescherming als cultuurhistorisch landschap behoudenswaardige interieurkenmerken niet en de architecturale kenmerken minder vat, is een bijkomende bescherming van het bouwkundig erfgoed als monument aangewezen.

Het behoud van de ensemble- en contextwaarde van de bouwkundige elementen met het omringende landschap en bos wordt gegarandeerd door de combinatie van een bescherming als monument en een bescherming als cultuurhistorisch landschap.

2.4. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De afbakening is gebaseerd op de historische begrenzing, aangeduid op archivalische en kadastrale kaarten, in relatie tot de herkenbaarheid en de erfgoedwaarden van de verschillende onderdelen van het erfgoedrelict.

Er is daarbij rekening gehouden met de mogelijkheid voor toekomstige ontwikkeling van de site. De bescherming wil potentiële ontwikkelingen niet hypothekeren wanneer deze de erfgoedwaarden én de typologie van een hoevesite met gesloten aanleg rond een gekasseid erf aan een dito toegangsweg en met een omringend open karakter respecteren.

De afbakening als monument betreft het Hof ten Bossche, gelegen in de Ronseseestraat 265 in Brakel (Opbrakel), en bij het kadaster bekend als: Brakel, 2de afdeling, sectie A, perceelnummers 12B en 12C.

Het voorliggende beschermingsvoorstel als monument omvat 12B en het historische perceel 12C:

- met de geknikte gekasseide toegangsweg die de hoeve ook deels vorkvormig omvat tot aan de perceelsgrens van 12C (thans afgesloten met een jonger hekken);
- met de moestuin, nu met een jongere haag als afscheiding met nog een stuk open weiland, ten oosten van het boerenhof waarvan het gebruik volgens archivalische kaarten minstens teruggaat tot de 17de eeuw.
- met de gesloten hoeve Hof ten Bossche omvattende het gekasseide erf en alle omgevende bebouwing (poort, woningen, stalvleugel, remise) en de erfgevel en achtergevel van de 18de-eeuwse langsschuur die geïncorporeerd zijn in de 20ste-eeuwse langsschuur.

De na de brand van 1985 aan en achter de behouden erfgevel heropgebouwde langsschuur, hooi- en stro-opslagplaats en nog jongere stal liggen binnen de afbakening van het historisch perceel en zijn functioneel verbonden met het Hof ten Bossche. Zij zijn het omhulsel van de restanten (erf- en achtergevel) van de 18de-eeuwse schuur. Zij hebben op zich geen erfgoedwaarden en kunnen herbestemd, gewijzigd en/of mits toelating van de vergunningverlenende overheid vervangen worden mits behoud van de erfgevel (en kenmerkende ritmering) en de achtergevel en mits het behoud van de karakteristieke bestaande gesloten configuratie en hoogte.

De mogelijkheid bestaat dat fundamenteën van de 18de-eeuwse langsschuur nog in de ondergrond aanwezig zijn. Bij wijziging of vervanging van deze constructies moet de impact op het bodemarchief kunnen onderzocht en geregistreerd worden.

Ook de met haag beschutte moestuin en een deel van het weiland liggen binnen de afbakening van het historisch perceel en de afbakening als monument. Hier ligt het belang in het behoud van de open ruimte met haag en de herkenbaarheid van het moestuinperceel.

Het voorliggende beschermingsvoorstel als monument omvat niet:

- De omringende percelen en landerijen op de open kouter, de boomgaard en vijver ten noorden van het boerenhof, de gekasseide en deels verlande veldweg in het verlengde van de toegangsweg (voorbij perceel 12C) die verder loopt naar Pullem. Al deze elementen hoorden vroeger qua eigendomstitel en gebruik tot het Hof ten Bossche, en worden opgenomen binnen het beschermingsvoorstel als cultuurhistorisch landschap van het Brakelbos met Hof ten Bossche en vallei van de Sassegembeek.
- De boomgaard op het vroegere voorerf gaat terug op een zeer oud gebruik. In de tweede helft van 20ste eeuw werden de bomen echter gerooid in functie van de veehouderij. In het begin van de 21ste eeuw werden er nieuwe fruitbomen aangeplant. De huidige beplanting is dus van jongere datum. De boomgaard wordt opgenomen binnen het beschermingsvoorstel als cultuurhistorisch landschap van het Brakelbos met Hof ten Bossche en vallei van de Sassegembeek.

2.5. Juridische toestand

2.5.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

Opgenomen in de vastgestelde inventaris van het bouwkundig erfgoed:

- Historische hoeve Hof ten Bossche, Ronsesestraat 265,
<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74013>

Opgenomen in de inventaris van het landschappelijke erfgoed:

- Brakelbos, zonder adres, <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/135218>

Opgenomen in CAI

- Referentie 501765 (Hof ten Bossche)

Archeologienota:

- Vooronderzoek Brakel Brakel Ronsesestraat (2019)⁷¹
<https://loket.onroenderfgoed.be/archeologie/notas/notas/11755>

2.5.2. Omgeving:

Volgens het gewestplan 'Oudenaarde' vastgesteld bij koninklijk besluit van 24 januari 1977 en aangepast bij koninklijk besluit van 30 mei 1978 en 29 oktober 1999, ligt het Hof ten Bossche in landschappelijk waardevol agrarisch gebied.

De aangrenzende percelen ten noorden van het hof, gelegen in het cultuurhistorisch landschap Brakelbos met Hof ten Bossche en vallei van de Sassegembeek in Brakel (Opbrakel), zijn gelegen in landschappelijk waardevol agrarisch gebied en valleigebied.

De landerijen ten zuiden van het Hof ten Bossche (buiten de perimeter van de bescherming als monument), gelegen in het cultuurhistorisch landschap Brakelbos met Hof ten Bossche en vallei van de Sassegembeek in Brakel (Opbrakel), zijn gelegen in natuurgebied met wetenschappelijke waarde of natuurreservaten.

Er zijn geen APA's, BPA's of provinciale of gewestelijke RUP's binnen het gebied.

2.5.3. Natuur en Bos:

Grenzend aan Habitat richtlijn BE2300007 "Bossen van de Vlaamse Ardennen en andere Zuidvlaamse bossen"

⁷¹ Dit onderzoek heeft geen betrekking op de gebouwen van Hof ten Bossche, maar wordt volledigheidshalve meegedeeld. Het betrof een onderzoek langsheen de Ronsesestraat. Er werden boringen gedaan aan de steenweg onder andere ter hoogte van de toegangsweg van het Hof ten Bossche. De resultaten werden gepubliceerd in PRAET M., BROECKMANS D. 2019: *Archeologienota - Archeologische evaluatie van het bodemarchief aan de Ronsesestraat te Brakel (prov. Oost-Vlaanderen)*, Gent en DE HOOGHE G., PRAET M., PYPE P., COENAERTS J. 2020: *Archeologienota - Archeologische evaluatie van het bodemarchief aan de Ronsesestraat te Brakel (prov. Oost-Vlaanderen)*, Gent.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

Artikel 3 formuleert geen specifieke beheersdoelstelling voor het moestuinperceel, de zuidelijke langsschuur en bijhorende opslagplaats en jongere stal. Het is echter wenselijk, zoals onder punt 2.4., de doelstelling voor de opname van delen en constructies hier te verduidelijken.

De na de brand van 1985 heropgebouwde langsschuur, hooi- en stro-opslagplaats en jongere stal liggen binnen de afbakening van de bescherming als monument. Deze nieuwe constructies zijn functioneel verbonden met het Hof ten Bossche. De bewaarde erf- en achtergevel van de 18de-eeuwse langsschuur zijn geïncorporeerd in de jongere langsschuur. De zeer herkenbare 18de-eeuwse erfgevel is bepalend voor het beeld en de historische configuratie van het Hof ten Bossche en maakt wezenlijk deel uit van de erfgoedwaarden van de site. Behoud daarvan is essentieel.

De jongere stal, hooi- en stro-opslagplaats en schuur, opgetrokken in hedendaagse materialen, hebben buiten de erf- en achtergevel van de 18de-eeuwse schuur op zich geen erfgoedwaarde. Mits toelating van de vergunningverlenende overheid, mits behoud van de erfgevel (en kenmerkende ritmering) en de achtergevel en mits behoud van de karakteristieke bestaande gesloten configuratie en hoogte kunnen deze gewijzigd of vervangen worden. Bij wijziging of vervanging van deze constructies moet de impact op het bodemarchief kunnen onderzocht en geregistreerd worden.

De met haag beschutte moestuin en het achterliggend weiland liggen binnen de afbakening van het historisch perceel en binnen de afbakening van de bescherming als monument. Hier ligt het belang in het behoud van het historisch perceel, het behoud van de open ruimte met haag, de herkenbaarheid van het moestuinperceel en het principe van een moestuin bij een boerenhof als typerende component.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechtshouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerendergoeddecreet en Onroerendergoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Als voor de handelingen aan of in beschermde goederen een omgevingsvergunning voor stedenbouwkundige handelingen of voor het verkavelen van gronden, een omgevingsvergunning voor de exploitatie van een gedeelde inrichting of activiteit, een vergunning, toelating, machtiging, ontheffing of afwijking overeenkomstig de bepalingen van het Bosdecreet van 13 juni 1990, het decreet van 21 oktober 1997 betreffende het natuurbehoud en het natuurlijk milieu of het decreet van 25 april 2014 betreffende de omgevingsvergunning vereist is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerendergoedgegemeente. Een overzicht van alle erkende onroerendergoedgegemeenten is te vinden op www.onroerendergoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Mondelinge gegevens

Mondelinge informatie verstrekt door dhr. en mevr. Backaert-Crucke op 31 maart 2023.

Onuitgegeven bronnen

Kadasterarchief Oost-Vlaanderen, Kadastrale legger Opbrakel, artikel 389, 1032, 1202, 1406, 2670.

Kadasterarchief Oost-Vlaanderen, Oorspronkelijke aanwijzende tabel primitief perceel (208) Opbrakel.

Kadasterarchief Oost-Vlaanderen, mutatie 1972/1; 1986-1987/1.

Privéarchief familie Backaert-Crucke (foto's en prentbriefkaarten).

Rijksarchief Ronse, Topografisch-historische atlas, nummer 798.

VAN DRIESSE T., 2022: *Het Brakelbos en het Hof ten Bossche in Opbrakel: verslag van het archief- en literatuuronderzoek*, onuitgegeven onderzoek.

Uitgegeven bronnen

BRAKELS T. 1952: *Geschiedenis van Nederbrakel, Opbrakel en omstreken*, Kortrijk, 1952.

CAMBIER A. 1983: Een merkwaardige gedenksteen aan het Hof-Ten-Bossche (Opbrakel), in *Annalen Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het tenement van Inde XXXII*, 280-283.

DE BROUWER J. 1954: *Pachthoven in het Land van Aalst volgens de Penningcohiere*, Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen.

DE LANGE S. 1970: Brakel, in *Het Land van Aalst XXII*, 1970/1, 1-36.

DE LANGE S. 1975 (1): Geschiedenis van de oostelijke rand van het Brakelbos, het Hedeken en de Laaistok, in *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde* 18/1, 55-95.

DE LANGE S. 1975 (2): De westelijke groene gordel van Opbrakel in het verleden: de Opbrakelse en Vloesbergse bossen, in *Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde* 24, 197-234.

DE LANGE S. 1978: Het Hof Ten Bossche, in *Land van Aalst XXX*, 1, 1-39.

DUQUENNE X. 2001: *Het park van Wespelaar. De Engelse tuin in België in de 18de eeuw*, Brussel.

GOUBIN J. 1998: *Gedenkboek Opbrakel 900*, Brakel, 49, 53.

S.N. 1980: Een unieke hoeve te Opbrakel. Het Hof-ten-Bossche, in *Toerisme Oost-Vlaanderen XXIX*, 3, 82.

STAPPERS M., DENEFF R., KENNES H., VANDEWEERT R. & WIJNANT J. 2005: Het landgoed Drie Fonteynen te Vilvoorde, één van de oudste Engelse parken van België, in *Monumenten & Landschappen* 24/2, 13-32.

VAN TWEMBEKE J. 1959: De Heerlijkheid Brakel, in *Het Land van Aalst XI*, 3, 85-119.

Websites

Cartesius, Primitief Kadaster Opbrakel, *Ronsesestraat 265*, Brakel [online], <http://www.cartesius.be/CartesiusPortal/> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

Geoportaal Onroerend Erfgoed, Historische Kaarten, Atlas der Buurtwegen, *Ronsesestraat 265*, Brakel [online], <https://geo.onroenderfgoed.be> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

Geoportaal Onroerend Erfgoed, Historische Kaarten, Ferraris, *Ronsesestraat 265*, Brakel [online], <https://geo.onroenderfgoed.be> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

Geoportaal Onroerend Erfgoed, Historische Kaarten, Popp, *Ronsesestraat 265*, Brakel [online], <https://geo.onroenderfgoed.be> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

Geoportaal Onroerend Erfgoed, Historische Kaarten, Villaret, *Ronsesestraat 265*, Brakel [online], <https://geo.onroenderfgoed.be> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

Open Streetmap, Historische kaarten, NGI 1904, 1939, *Ronsesestraat 265*, Brakel [online], <https://play.osm.be/> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

LANCLUS K., VERBEECK M. 2023: *Historische hoeve Hof ten Bossche* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/74013> (geraadpleegd op 23 oktober 2023).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archieffoto's, bouwplannen, kadastermutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.